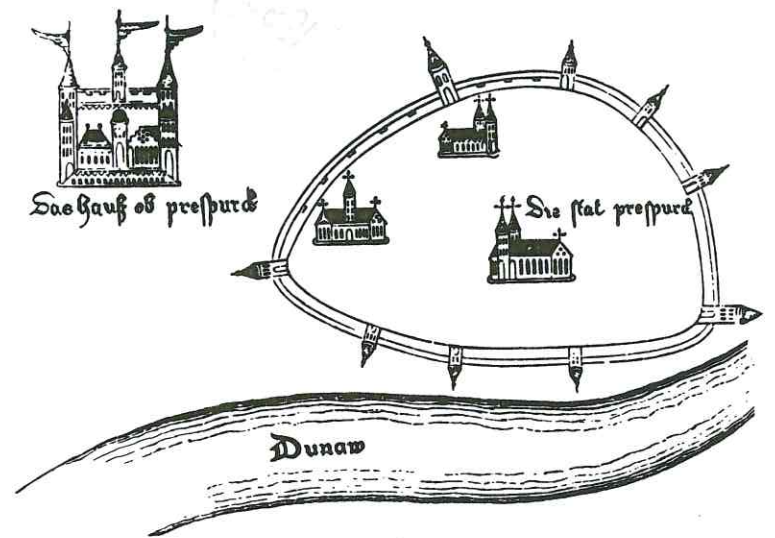


# DĚJINY SLOVENSKA

DUŠAN KOVÁČ



**W** NAKLADATELSTVÍ  
LIDOVÉ NOVINY

úprava se týkala vsuvky do bodu 2, v níž se dávalo najevo, že deklaranti reagují na nově vzniklou situaci, tedy i na vyhlášení Československa: „Na základě této zásady projevujeme svůj souhlas s tím nově utvořeným mezinárodním postavením, které dne 18. října 1918 formuloval prezident Wilson a které dne 27. října 1918 uznal rakousko-uherský ministr zahraničí.“

Deklarací se Slovensko přihlásilo k samostatnému československému státu. Deklarace vyjadřovala rozhodnutí Slováků rozejít se s Uherskem a začít novou etapu své existence v rámci Československé republiky. Pro Slováky to bylo vskutku převratné, revoluční rozhodnutí, které udělalo tečku za tisíciletou existencí v Uhrách a začalo novou československou etapu. Vnitřní rozchod Slovenska s Uherskem dozrával v průběhu 19. století přímo úměrně s tím, jak se uherský stát měnil z původního multietnického státního útvaru v centralistický maďarský stát. Vnější podmínky k uskutečnění faktického rozchodu však nastaly teprve po vypuknutí první světové války. Slováci těchto podmínek využili a podle svých schopností se zapojili do zahraničního i domácího odboje – účastí v politických zápasech, v diplomacii i jako důstojníci a vojáci československých legií.

## 9 V MEZIVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU

### *Budování státu*

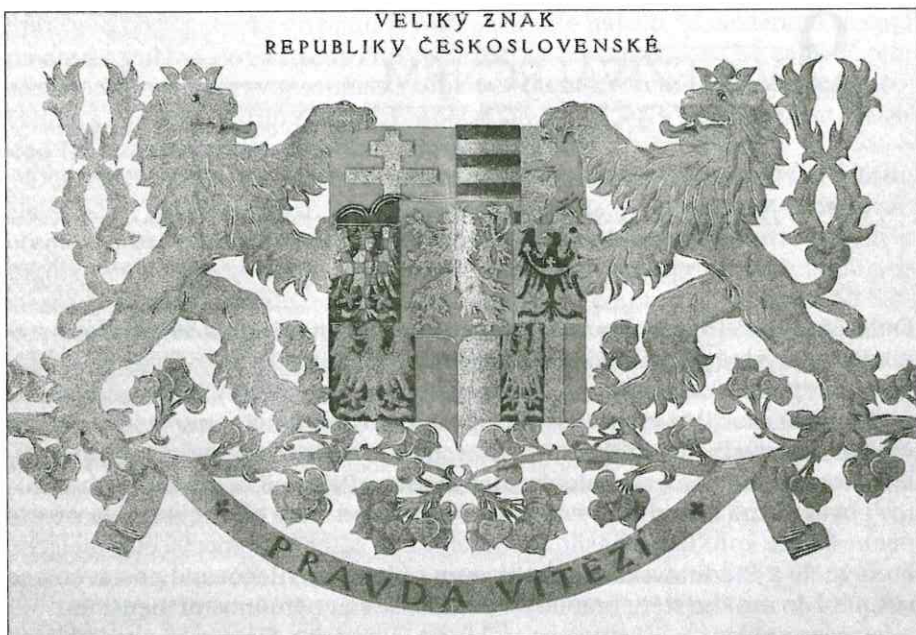
#### BOJ O SLOVENSKO

Dne 28. října 1918 byl v Praze vyhlášen československý stát a 30. října se k němu jednomyslně přihlásila i slovenská politická reprezentace. Cesta od vyhlášení k normálně fungujícímu státu však nebyla jednoduchá. V Praze přebíral Národní výbor moc do svých rukou bez problémů. Podobně tomu bylo i v jiných českých městech. Složitější situace nastala v českém a moravském pohraničí, kde převažovalo německy mluvící obyvatelstvo. Pohraniční oblasti Čech a Moravy bylo nutno obsadit, převzít moc i správu od staré administrativy, což se neobešlo bez konfliktů a násilného vojenského zásahu. Německé obyvatelstvo, které mělo v Předlitavsku v několikerém ohledu privilegované postavení, se včlenění do nového státu bránilo a odmítalo se stát národnostní menšinou.

Ještě komplikovanější situace vznikla na Slovensku. Slovenské obyvatelstvo se spontánně přihlásilo k československému státu. Slovenští představitelé se hned po vyhlášení Martinské deklarace rozjeli po celém Slovensku, vysvětlovali obyvatelům novou situaci a agitovali pro nově vzniklý stát. Úspěch této agitace se dal vysvětlit nespokojeností s poměry v Uhrách, s válkou i s předchozí národní agitací. Po celém Slovensku se vytvářely národní výbory a ozbrojené národní gardy.

Ve skutečnosti však bylo Slovensko nadále ovládáno bývalou administrativou, četnictvem a vojskem. Slovenská národní rada v Turčianském Sv. Martině disponovala jen nepatrnými mocenskými prostředky, jimiž nebyla schopna přebrat faktickou moc v zemi. Dne 31. října 1918 se v Budapešti ujala moci vláda Mihály Károlyiho, bývalého opozičního poslance. Nová vláda dávala jasně na vědomí, že se stále považuje za vládu celého starého Uherska. I v tom byl zásadní rozdíl mezi postojem rakouských a uherských politických orgánů. Károlyiho vláda se obrátila na Slovenskou národní radu s návrhem autonomie pro Slovensko, ale Slovenská národní rada tuto nabídku odmítla. Bylo však jasné, že boj o Slovensko se teprve musí vybojovat. Maďarské ozbrojené síly totiž nehodlaly respektovat nové orgány moci. Stará uherská administrativa – župani, slúžni (funkce analogická okresnímu hejtmanovi), ale také velká část bývalé státní správy a státní zaměstnanci: úředníci, železničáři, poštovní personál – dávala najevo své nepřátelství vůči novému státu a poslouchala příkazy z Budapešti. Maďarské vojsko obsadilo v polovině listopadu Turčianský Sv. Martin a na krátkou dobu internovalo dokonce předsedu Slovenské národní rady Matúše Dulu.





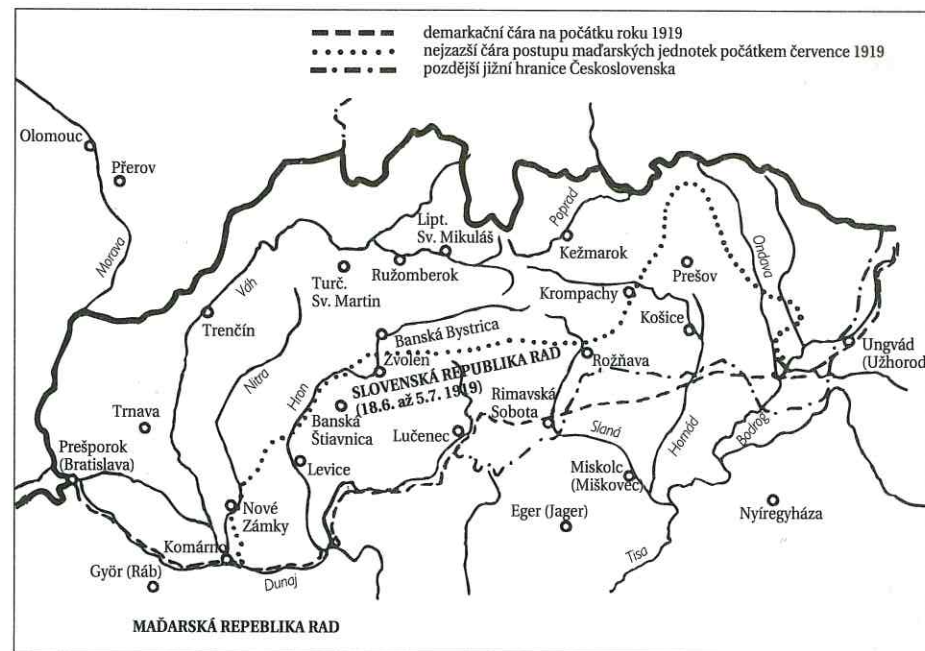
Velký znak Československé republiky

V Budapešti pochopili, že jenom násilím není možné Slovensko trvale udržet. Proto se pokusili mobilizovat na Slovensku své stoupence. Do hry vstoupil i předválečný pokus rozdělit Slováky na západní a východní, tzv. Slovjaky. Už od začátku listopadu 1918 byl v tomto směru velmi aktivní Viktor Dvortsák, pracující v maďarských službách, který založil Východoslovenskou radu. Dne 11. prosince pak vyhlásil v Košicích vytvoření Východoslovenské, tzv. Slovjacké republiky. Dalším Slovákem pracujícím v maďarských službách byl František Jehlicska; stal se iniciátorem a organizátorem cesty Andreje Hlinky na mírovou konferenci do Paříže v srpnu 1919. Maďarská vláda prostě dělala všechno pro to, aby Slovensko zůstalo součástí Maďarska.

Dne 14. listopadu se v Praze sešlo na svém prvním zasedání dočasné Národní shromáždění vzniklé rozšířením Národního výboru, aby provedlo první státoprávní akty. Mělo 256 členů a slovenský klub v něm tvořilo 40 členů, včetně devíti poslanců české národnosti, mezi jinými i Edvarda Beneše. 186 poslanců z českých zemí bylo rozděleno mezi české politické strany podle výsledků voleb z roku 1911. Národní shromáždění rozhodlo o republikánském zřízení ve smyslu Masarykovy Washingtonské deklarace. Za prezidenta zvolilo Tomáše Garrigue Masaryka, předsedou vlády se stal Karel Kramář, ale hlavním úkolem nových orgánů státní moci se stalo připravit první parlamentní volby. Před vládou a prozatímním Národním shromážděním stály mimořádně složité úkoly. Bylo třeba vybudovat základy státu ve složité vnitropolitické

i sociální situaci. V dubnu 1919 byl přijat tzv. záborový zákon o zabránění velkostatků nad 150 ha zemědělské, respektive 250 ha veškeré půdy. Agrární reforma, jež se měla provádět na základě tohoto zákona, byla však realizována jen pomalu a postupně, přísliby přidělení půdy nedokázaly utlumit sociální napětí mezi venkovským obyvatelstvem způsobené poruchami v zásobování, vysokými, lichvářskými cenami a kvetoucím černým trhem ani protidrahotní vystoupení dělníků v městech. Nezbytné se jevilo i vytvořit ekonomické základy fungování nového státu. Uskutečnila se měnová reforma, vláda však dala nejprve okolovat rakousko-uherské bankovky, postupně však vytvořila novou měnu – československou korunu. Rovněž bylo třeba se vypořádat se ztrátou bývalých trhů a uvést znovu do pohybu válkou poškozenou ekonomiku země.

Dočasné Národní shromáždění v Praze a vláda byly nuceny se zabývat i vážnou situací na Slovensku. Rozhodly se vyslat tam vojsko a četnictvo, k nimž se přidaly skupiny českých a slovenských dobrovolníků. Koncem roku byly na Slovensko převeleny dvě divize legionářů z Itálie pod velením generála Piccioneho. Největší část československých ozbrojených sil však stále zůstávala na Sibiři. Přesto se dařilo postupně osvobodovat Slovensko zpod maďarské kontroly, koncem roku 1918 byly osvobozeny Košice, na Nový rok 1919 i Bratislava. Celá akce se dařila také díky intenzivní diplomatické činnosti a zákroku Dohody, která nařídila maďarské vládě stáhnout svá vojska za demarkační čáru stanovenou Dohodou.



Maďarský postup a Slovenská republika rad



## Ku proletarom caleho sveta!

Vládní svetova revolucia, ktora je moze prekazac v napredovaní s novými vztahmi vztahov bohatstva svojich zdati. Na slovenskej zemí, ktora sa odľudovela je od jarna imperializatorov.

### neška se otvori samostatná Slovenska Radova Republika.

Perli stvok bol od jarna českých imperializatorov vltelodného proletariatu, že od imperializatorov vltelodného sa zohovorí.

S tým požadovaním slovenské robotníctvo, vojaci a šediaci ďalej budovali toľto revolučnú frontu, ktorej cestu ruská a sberáča Radova Republika rovní, a platu, vltelodného pre vetnu ideu svetovej Radovej Republika.

Slovenska Radova Republika, ktora je teraz narodná, jak prirodzených spojenci pale vltelodných prajecí, ruská a sberáča Radova Republika a svetového proletariatu.

Slovenska Radova Republika stava se pod ochranu vltelodného a lepšie a lepšie vltelodného jednotného a solidarného robotníckeho internacionalu. Perli pozdrav slovenskej Radovej Republika ekci české vltelodného proletariatu patá: „Slovenska Radova Republika stojí tpej na fundametu najobľúbenejšej proletariatskej demokracie, ale dorazí ustavi stroj diktatury, ktora je sanajce toľto, ktora pvoji ľviej činní, vltelodného a tie ľviej demokracie ďalej platu rvoja, ktora samostatného pravo slovenského. Z toho oho ruzsturi každú národnú kapitalizatorov a imperializatorov, vltelodného každú žnost vltelodného a rchata ruzsturi svetova revolucia mocného pracujaceho ľadu.

Mocno a bez pojednane preceje slovenskí proletariati svoje historiku povolani, a bi verne prenasledoval robote predchod, že bi s svojim príkladom pozv budoval nasledujaci, že bi na proletariatského meno hodne boli.

**Nech žije svetova revolucia!  
Nech žije komunistickí international!**

Plakát oznamujúci vyhlásení Slovenské republiky rad

je vkládané do Károlyiho se nespĺnily – pred víťznými mocnosťmi Dohody nedokázal obhájit integritu historických Uher přesto, že měl pověst demokrata a smířlivého politika vůči maďarským národnostem, a tak v březnu 1919 se dostali v Maďarsku k moci bolševici v čele s Bélou Kunem. Co se nepodařilo Károlyiho maďarské vládě dohodou, toho se snažila ta bolševická dosáhnout vojenským tažením na jaře roku 1919. Maďarské Rudé armádě se podařilo obsadit skoro třetinu slovenského území a v červnu 1919 byla vyhlášena v Prešově Slovenská republika rad. Netrvala však dlouho; po důrazném zásahu Dohody musela maďarská Rudá armáda opustit slovenské území. Za bojů s maďarskými bolševiky postihla Slovensko velká ztráta: 4. května 1919 při návratu na Slovensko zahynul během leteckého neštěstí nejvýznamnější slovenský představitel a ministr Milan Rastislav Štefánik.

Součástí konstituování československého státu bylo také vytyčení jeho hranic. Tak vlastně poprvé v dějinách vzniklo Slovensko nejen jako tradiční pojem, který znamenal: země obývaná Slováci, ale také jako administrativní území s konkrétními hranicemi. Historická byla pouze hranice na severu, s Polskem. Ta byla v zásadě akceptovaná, Polsko si však vynutilo připojení několika obcí na Oravě a Spiši, jež patřily původně k Uhrám. Hranice s Podkarpatskou Rusí na východě a s Moravou na západě byla pouze vnitřní hranicí v rámci československého státu. Krátký hraniční úsek s Rakouskem určila bez problémů saintgermainská mírová smlouva. Nejsložitější se ukázala jižní hra-

Pomocí vojska se ujala na Slovensku moci i prozatímní vláda reprezentovaná Vavrem Šrobárem, kterého 7. prosince 1918 pražská vláda jmenovala ministrem s plnou mocí pro správu Slovenska. Jeho ministerstvo však nebylo samostatnou vládou, pouze ministerstvem podřízeným vládě pražské. Ministr pro Slovensko sídlil napřed v městečku Skalici na moravsko-slovenské hranici, pak v Žilině, 4. února 1919 přesídlil natrvalo do Prešporku, nyní oficiálně přejmenovaného na Bratislavu, která se stala hlavním městem Slovenska. Její trochu excentrická poloha byla při rozhodování o hlavním městě vyvážena tím, že to bylo největší město na území Slovenska, s rozvinutým průmyslem a vybudovanou komunikační a kulturní infrastrukturou.

V Budapešti se však se zánikem bývalého Uherska nemínili smířit. Nadě-



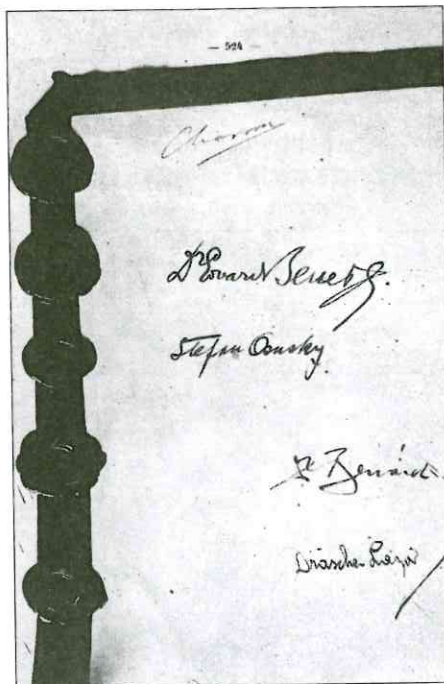
Pohřeb M. R. Štefánika na Bradle

nice s Maďarskem, o níž se jednalo dlouho. Hlavní problém spočíval v tom, že vzhledem k dlouhodobé migraci obyvatelstva v Uhrách zde neexistovala etnická hranice a v důsledku tuhé uherské centralizace zde neexistovala ani žádná jiná hranice. Trianonská mírová smlouva ze 4. června 1920 přihlédla k etnickým, strategickým i ekonomickým aspektům a vytvořila hranici, která v zásadě platí do současnosti. Tak bylo v červnu 1920 i po stránce mezinárodního práva ukončeno konstituování nového státu, protože hranice a mezinárodní uznání Československa už předtím zakotvila versailleská mírová smlouva s Německem (28. června 1919) a saintgermainská mírová smlouva s Rakouskem (10. září 1919).

Po překonání všech mezinárodních i vnitřních problémů zahájilo Slovensko novou etapu svých dějin a Milan Hodža mohl roku 1919 v *Slovenském týždenníku* napsat: „Od Prešporka za Košice vlají slovenské prapory. Naše vojska nám slovenskou vlast osvobodila, tuto vlast si však teď musíme vydobýt. Naší bude slovenská otčina, až všechno, co je v ní, bude v rukách slovenského lidu. Mnoho práce je před námi, ale ruce máme volné a pracovat umíme.“

Mírovými dohodami v Paříži byla Československá republika ustanovena jako nový stát na mapě Evropy – jeden z tzv. nástupnických států Rakousko-





Podpisy zástupců ČSR pod trianonskou mírovou smlouvou

Roku 1930 bylo v republice 7,4 milionu Čechů, 3,2 milionu Němců, 2,2 milionu Slováků, 691 000 Maďarů a 549 000 Rusínů a Ukrajinců. Na Slovensku žilo také početné romské obyvatelstvo. Celkový počet Romů se však do statistik nepromítl, jelikož etnicko-identifikační proces mezi nimi ještě neproběhl a v statistikách najdeme romské obyvatelstvo mezi Slováky i mezi Maďary.



Fiktivní mapa nové republiky, jak měla vypadat v představách činitelů zahraničního odboje

-Uherska. Součástí Československa se stala i Podkarpatská Rus. Mírová smlouva potvrdila dohodu, kterou uzavřela Národní rada uherských Rusínů s T. G. Masarykem v Pittsburghu i rozhodnutí Americké národní rady Uhro-Rusínů z 12. listopadu 1918, a přičlenila území Podkarpatské Rusi k Československu s tím, že Podkarpatská Rus má dostat autonomii.

Nový stát měl více než 13,5 milionu obyvatel, z čehož na Slovensko připadly téměř tři miliony. Jeho národnostní složení bylo pestré. Podle sčítání lidu z roku 1921 žilo v Československu 6 850 000 Čechů, 3 123 000 Němců, z toho kolem 150 000 na Slovensku, 1 910 000 Slováků, 745 000 Maďarů, 461 000 Rusínů, Ukrajinců a Rusů, 180 000 Židů, 75 000 Poláků a několik menších národností. Podle sčítání z roku 1930, které lze považovat za hodnověrnější, protože se konalo už v relativně konsolidovaných poměrech, se tato čísla u nejdůležitějších národnostních skupin změnila.

Zajímavý byl vývoj židovské národnosti. Židé se cítili víc náboženskou než etnickou skupinou. Po vzniku Československa se však židovské obyvatelstvo na Slovensku přiklánělo k slovenské národnosti. Podle sčítání z roku 1930 se k židovskému náboženství hlásilo téměř 137 000 občanů, k židovské národnosti však jen necelých 73 000. Československou národnost uvádělo až 44 000 Židů, skoro 10 000 se hlásilo k národnosti německé. Zákonodárství Československé republiky

poskytlo židovskému obyvatelstvu příznivé podmínky pro rozvíjené jeho kultury i pro náboženský život.

Pohled na národnostní složení dokumentuje, že Československá republika byla multietnickým státem, v němž nejpočetnější český národ tvořil asi polovinu obyvatelstva. Přitom Československo vzniklo jako „národní stát“ na základě práva na sebeurčení. Docela jiná optika však vznikne, když Čechy a Slováky jako dva státotvorné národy zařadíme pod jeden státotvorný československý národ. V tom bylo racionální jádro čechoslovakismu, podle něhož Češi a Slováci tvoří jeden politický národ. V této podobě čechoslovakismus vyhovoval i Slovákům, protože v jiném případě by byli pouze menšinovým národem, co do počtu až třetím ve státě. Statistický pohled je ovšem vždycky jednodušší než pohled politický a historický. Jednoduchá představa o jednotném československém národě v sobě skrývala mnoho historicky podmíněných problémů, které se vynořily teprve postupně, během další existence státu.

## ÚSTAVA Z ROKU 1920 PROBLÉM SPOLEČNÉHO STÁTU

Sociální nepokoje, špatná vnitropolitická a hospodářská situace vyvolaly už v květnu 1919 vnitropolitickou krizi. Obecní volby, které se konaly v českých zemích ve dnech 15. a 16. června, vedly nakonec k pádu Kramářovy vlády. Dne 8. července jmenoval prezident Masaryk novou vládu v čele se sociálním demokratem Vlastimilem Tusarem. Byla to koaliční vláda dvou stran neúspěšnějších v obecních volbách – sociálních demokratů a agrárníků. Další politický vývoj v zemi měly určit až první parlamentní volby, provedené na základě nové ústavy.

Dne 29. února 1920 byla schválena ústava Československé republiky. Československo se stalo parlamentní demokratickou republikou s důsledným oddělením moci zákonodárné, výkonné a soudní. Národní shromáždění jako nejvyšší zákonodárný orgán se mělo skládat ze dvou komor – senátu a poslanecké sněmovny. Senátoři i poslanci byli voleni ve všeobecných, přímých a tajných volbách. Volební právo bylo rovné a poprvé ho získaly i ženy. Pro většinu slovenského obyvatelstva se tak vytvořila poprvé v dějinách možnost svobodně volit, a podílet se tak na politickém a veřejném životě jako plnohodnotní občané. Na základě této ústavy byl Tomáš Garrigue Masaryk znovu zvolen prezidentem republiky. V této funkci setrval do roku 1935.

Ústava vytvořila z Československa Československou republiku, stát organizovaný centralisticky a unitaristicky. Na základním charakteru státu v tomto smyslu málo změnilo zavedení zemského zřízení na Slovensku v čele se zemským prezidentem roku 1928; zemský prezident byl pouze úředníkem centrální vlády v Praze.

Státní centralismus a unitarismus působil ve vztahu k Slovensku v ekonomické i politické oblasti problémy. Stát byl řízený i v ekonomice unitaristicky



a liberálními zásadami nechránil slabší slovenské hospodářství, zejména průmyslovou výrobu, před vyspělejší českou konkurencí. Na Slovensku tudíž zanikaly mnohé průmyslové závody, čímž rostlo sociální napětí a ekonomické problémy nabývaly často národnostního zabarvení.

Politické problémy v česko-slovenských vztazích vyplývaly také ze skutečnosti, že Češi a Slováci chápali principiálně jinak společnou státnost. Zatímco v Čechách převládala účelová představa, že nový československý stát vlastně uskutečňuje program české státnosti v nové, vylepšené formě, tedy rozšířeně o Slovensko, na Slovensku převládlo mínění, že jde o spojení dvou částí do jednoho celku. Mnozí slovenští politici akceptovali státní centralismus roku 1918 jako nezbytné stadium, potřebné k tomu, aby se Slovensko vymanilo z uherské minulosti, nikoli však jako trvalou státní koncepci. Postupně začínal ve slovenské veřejnosti zdomácňovat požadavek slovenské autonomie. Byl to koneckonců starý slovenský politický program, zděděný z Uherska, nyní uplatňovaný v Československé republice. Postupem doby si program slovenské autonomie získával stále víc stoupců. Lze říci, že i mnozí politici, kteří zůstávali věrni státnímu centralismu, chápali Slovensko, na rozdíl od velké části české veřejnosti, jako svébytný a samostatný celek.

V ústavě se mluvilo o československém národě a o československém jazyku. Byla to oficiální státní doktrína, která však měla jednoznačně politický charakter. Státní jazyk československý se měl používat ve dvou zněních – českém a slovenském. Na Slovensku se v úřadech i ve školách používala slovenština, takže v této oblasti problémy nebyly. Kdykoli se na tomto poli objevily nějaké problémy, reagovaly příslušná ministerstva na stížnosti striktními příkazy svým expoziturám, aby se v úředním i vyučovacím procesu slovenština používala. Idea politického čechoslovakismu vycházela z představy národního státu československého a ze státotvorného československého národa, který se pouze v tomto pojetí stal výrazně většinovým ve státě, kde žily více než tři miliony Němců, přes 600 000 Maďarů a rovněž Rusíni-Ukrajinci, Židé, Poláci, Romové. Tato koncepce vycházela z potřeby vnitřně pevného státu.

Vnitřní upevnění státu sledovala v podstatě i slovenská koncepce autonomie, podle níž se však jeho vnitřní pevnosti mělo dosáhnout decentralizací. Centralizační a decentralizační snahy se tak staly hlavní osou politického života ve státě a týkaly se nejen vztahu česko-slovenského, ale také vztahu menšin, zejména početné německé, k republice.

Na základě nové ústavy byly na duben 1920 vypsány parlamentní volby. Nejsilnější politickou stranou se stala sociální demokracie, která spolu s agrárníky a národními socialisty sestavila vládu v čele se staronovým ministerským předsedou Vlastimilem Tusarem. Vláda neměla pevné postavení, musela čelit silnému odporu opozice, oslabovaly ji však i vnitřní rozpory v sociální demokracii, jež nakonec vedly k jejímu rozpadu a ke vzniku Komunistické strany Československa (v květnu 1921).

## POLITICKÝ A SOCIÁLNÍ VÝVOJ V LETECH 1920–1929

Po roce 1918 už na Slovensku přestal působit imperativ sjednocování a netříštění sil a politická scéna se brzy přirozeným způsobem diferencovala. Nejsilnější politickou stranou roku 1920 byla i na Slovensku sociálnědemokratická strana, která v parlamentních volbách do poslanecké sněmovny získala 38 % hlasů. Už roku 1925 ji však předstihla Hlinkova slovenská ľudová strana, která tehdy získala více než 34 procent hlasů, což byl nejlepší výsledek z meziválečného období; v dalších volbách už nedosáhla 30 procent, i když zůstávala nejsilnější slovenskou politickou stranou. Hlinkova slovenská ľudová strana (HSĽS) se opírala o početné katolické obyvatelstvo v slovenských městech i na venkově. Vycházela z lidového, křesťansko-sociálního hnutí z přelomu století. Podobně jako jiné strany tohoto zaměření v evropských zemích postupně opouštěla demokratismus a přikláněla se k politické koncepci autoritativního, nacionalisticky orientovaného systému. Ve své propagandě se však vydávala za jedinou právoplatnou představitelku Slováků, což bylo v souladu s jejím nacionalistickým a autoritativním zaměřením; zároveň byla hlavní představitelkou slovenského autonomistického hnutí. Větší část meziválečného období byla v opozici, občas jevila ochotu ke kompromisu a v krátkém období let 1927–1929 se podílela na vládě.

K myšlence autonomismu se hlásila také Slovenská národní strana, jež převzala jméno někdejší jediné slovenské politické strany. Po roce 1918 to však byla už jen malá strana sdružující autonomisty ze slovenského evangelického tábora. Opírala se o autoritu intelektuála a básníka Martina Rázuse, většího vlivu však nedosáhla.

Na národním principu byly založeny menšinové strany maďarské a německé. Po začátečním popřevratovém chaosu, kdy vzniklo několik maďarských politických stran i národních a dělnických rad, se mezi maďarským obyvatelstvem postupně prosadily hlavně dvě politické strany: Zemská křesťansko-sociální strana a Maďarská národní strana. Zemská křesťansko-sociální strana byla založena na konzervativních principech křesťansko-sociálního reformního hnutí. Měla ambice se stát stranou celoslovenskou a ucházela se i o hlasy Slováků a Němců. Mezi Němci měla také dlouho dost stoupců. Její vedoucí osobností byl



Martin Rázus



Géza Szüllö a od roku 1932 její předseda János Esterházy. Prosazovala princip autonomie a dožadovala se územní reorganizace podle etnického principu. Maďarská národní strana se vyvinula z předchozího agrárně a nacionalisticky orientovaného seskupení. Obě tyto nejvýznamnější maďarské politické strany byly napojeny na Budapešť, odkud dostávaly instrukce. Svým způsobem byly nástrojem maďarské iredentistické politiky a ve vztahu k Československu vystupovaly negativisticky, tj. odmítaly tento stát jako takový.

Podobně jako maďarské strany i německé strany vyrůstaly z chaosu popřevratové doby. Němci žijící na Slovensku byli přitom rozděleni konfesijně i teritoriálně a mezi jednotlivými ostrovy jejich osídlení (západní Slovensko s Bratislavou, střední Slovensko kolem Handlové a Kremnice, Spiš) chyběla komunikace. Němci z Čech a Moravy, podporovaní organizacemi v Německu, se od počátku snažili vytvořit jednotnou politickou organizaci sdružující všechny slovenské Němce. Došlo přitom k ostrému „konkurenčnímu boji“ mezi touto orientací a Budapeští, která počítala s využitím slovenských Němců pro své cíle. Vytvořit jednotnou politickou organizaci se nakonec nepodařilo. Němci, hlavně na Spiši, byli orientovaní promaďarsky a Spišská německá strana byla od vzniku Maďarské národní strany roku 1925 její integrální součástí. Před volbami roku 1929 se utvořila Karpatoněmecká strana s cílem sjednotit všechny slovenské Němce a „vytrhnout“ je z maďarských osidel, ale velký úspěch tehdy nezaznamenala.

Politické strany národnostních menšin představovaly pro zastupitelskou demokracii určitý problém. Jelikož sdružovaly hlasy příslušníků menšin, a ty tvořily v Československu téměř třetinu všeho obyvatelstva, při demokratickém volebním systému blokovaly velký počet poslaneckých míst. A protože jejich postoj k státu byl negativistický, stávalo se pak, že bez větších tzv. státotvorných stran nemohla normálně fungovat žádná vláda. Málo na tom změnila krátká aktivistická epizoda za vlády tzv. panské koalice.

Nejvýznamnější a po většinu doby vládní stranou v Československu byla Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, známá spíše pod názvem agrární strana. Významné pozice zaujímala také na Slovensku. Vstoupil do ní i Vavro Šrobár, jeho politický vliv však postupně slábl. Do popředí agrární strany se propracoval Slovák Milan Hodža, vedle Antonína Švehly nejkonceptnější politická osobnost agrárníků.

Další silnou stranou s jistým zázemím i na Slovensku byla sociálnědemokratická strana, která po skvělém vítězství ve volbách roku 1920 prudce upadla v důsledku vnitřního rozštěpení a jen pomalu se vzpamatovávala. Nejvýznamnějším představitelem sociální demokracie na Slovensku v meziválečném období byl Ivan Dérer, ministr v několika vládách.

Komunistická strana Československa měla na Slovensku menší vliv než v českých zemích, i když podle volebních výsledků dosahovala na Slovensku celostátního průměru a patřila k silnějším stranám – roku 1925 měla 13,9 procent a roku 1929 10,6 procent hlasů. Na Slovensku se značná část jejích stoupců rekrutovala z řad radikálních příslušníků národnostních menšin a ne-

měla zde, hlavně v dvacátých letech, silnější intelektuální zázemí.

Existovala i řada menších politických stran, ty však neměly významnější politický vliv. Na Slovensku stojí za zmínku snad jen celostátní Československá strana národněsocialistická.

Politický systém Československa vycházel z ústavy i ze starších představ odboje, utvářel se však postupně, v konkrétních podmínkách sociálních i národnostních zápasů. Po celou dobu trvání předmnichovské republiky to byl fungující systém parlamentní demokracie, který Československo odlišoval od jeho sousedů hlavně v třicátých letech, po nastolení Hitlerovy diktatury. Složitá vnitřní situace si však vynutila formální i zásadnější ústupky vůči uznávaným demokratickým postupům.

První problémy se objevily už krátce po volbách roku 1920. Vnitřní krize v sociálnědemokratické straně donutila kabinet Vlastimila Tusara k rezignaci už 14. září 1920. V kritické situaci vstoupil do hry prezident Masaryk a jmenoval úřednickou vládu Jana Černého, která se udržela u moci rok, kdy ji nahradila vláda Benešova, a teprve 7. října 1922 nastoupila víceméně konsolidovaná parlamentní vláda agrárníka Antonína Švehly. Autorita Hradu musela nejednou zasahovat do politického dění. Ani to by však nebylo zcela stačilo k odvracení neustálé hrozby politických krizí. I za pomoci Hradu se proto vytvořilo seskupení nejsilnějších politických stran, tzv. pětka, na jejíž půdě se spíše dařilo dosáhnout konsenzu. Pod tlakem extremistických sil, jež ohrožovaly stát i jeho demokratický systém, přijalo Národní shromáždění v březnu 1923 zákon na ochranu republiky, který měl chránit celistvost státu i jeho demokratický charakter. Ukázalo se totiž, že křehká demokracie se ještě nedokáže ubránit pouze demokratickými prostředky. Velký vliv politických stran i zásada imperativního mandátu, tj. zásady, že poslanci byli vázáni rozhodnutími svých stran, omezovaly funkčnost parlamentu, pro občany však na druhé straně existovaly do té doby nebývalé možnosti organizovat občanskou společnost a prosazovat své zájmy nejen parlamentními volbami, ale hlavně na komunální úrovni.

Vnitřní politické napětí probíhalo ve státě především mezi levicí a pravicí a na národnostní úrovni, v prvních letech zejména mezi Čechy a Němci. Rudozelené spojení, tedy koalice agrárníků se sociálními demokraty, ztrati-



Milan Hodža





Andrej Hlinka slouží v Ružomberku mši

lo funkčnost krátce po parlamentních volbách roku 1925. Ze složité krize, v níž musel opět „vypomoci“ úřednickou vládou Jan Černý, nakonec v říjnu 1926 vzešla parlamentní vláda Antonína Švehly bez socialistů – vláda tzv. panské koalice, která měla v osobách Franze Spiny a Roberta Mayra-Hartinga poprvé německé ministry. Po zdoluhavých jednáních vstoupila do vlády začátkem roku 1927 i Hlinkova slovenská ľudová strana: Jozef Tiso se stal ministrem zdravotnictví, Marko Gažík ministrem pro sjednocení zákonů; už koncem února 1927 nahradil Gažíka Ľudovít Labay.

Slovenští Ľudáci setrvali ve vládě pouze krátce. Jejich účast nebyla podporovaná všemi představiteli strany a působení celé vlády tzv. panské koalice nepřineslo v politické ani hospodářské oblasti očekávané výsledky. HSLS navíc nebyla spokojena s výsledky, jichž bylo dosaženo v jejím programu slovenské autonomie. Požadavek autonomie Slovenska prosazovala HSLS už od počátku dvacátých let. V lednu 1922 předložila strana (tehdy ještě měla název Slovenská ľudová strana) Národnímu shromáždění první oficiální návrh na autonomii Slovenska. Přes všechnu snahu Ľudáků se však centralistický systém řízení státu nezměnil. Jistým ústupkem od státního centralismu bylo uzákonění zemského zřízení v červenci 1927, které vstoupilo v platnost od roku 1928. Podle tohoto zákona se Slovensko stalo samostatnou zemí v čele se zemským prezidentem a s celoslovenským zemským úřadem. Kompetence zemských úřadů však byly omezené a podstatu centralistického systému narušily.

K odchodu z vlády využili Ľudáci Tukovy aféry v říjnu 1929. Už 1. ledna 1928 uveřejnil Vojtech Tuka v deníku *Slovák* článek *V desiatom roku Martinskej deklarácie*, v němž se odvolával na neexistující tajnou klauzuli k Martinské deklaraci, podle níž Slovinci souhlasili s připojením Slovenska k Československu pouze na „zkušební dobu“ deseti let. Vycházející z toho Tuka tvrdil, že od 30. října 1928 přestává být Slovensko součástí Československa, pokud jeho představitelé nerozhodnou jinak. Na základě tohoto článku byl zahájen soudní proces, v němž byl Tuka obviněn z vlastizrady a špionáže ve prospěch Maďarska a 5. října byl odsouzen na 15 let do vězení. Dne 8. října odešli ministři HSLS Tiso a Labay z vlády.

lo funkčnost krátce po parlamentních volbách roku 1925. Ze složité krize, v níž musel opět „vypomoci“ úřednickou vládou Jan Černý, nakonec v říjnu 1926 vzešla parlamentní vláda Antonína Švehly bez socialistů – vláda tzv. panské koalice, která měla v osobách Franze Spiny a Roberta Mayra-Hartinga poprvé německé ministry. Po zdoluhavých jednáních vstoupila do vlády začátkem roku 1927 i Hlinkova slovenská ľudová strana: Jozef Tiso se stal ministrem zdravotnictví, Marko Gažík ministrem pro sjednocení zákonů; už koncem února 1927 nahradil Gažíka Ľudovít Labay.

Slovenští Ľudáci setrvali ve vládě pouze krátce. Jejich účast nebyla podporovaná všemi představiteli strany a působení celé vlády tzv. panské koalice nepřineslo v politické ani hospodářské oblasti očekávané výsledky. HSLS navíc nebyla spokojena s výsledky, jichž bylo dosaženo v jejím programu

slovenské autonomie. Požadavek autonomie Slovenska prosazovala HSLS už od počátku dvacátých let. V lednu 1922 předložila strana (tehdy ještě měla název Slovenská ľudová strana) Národnímu shromáždění první oficiální návrh na autonomii Slovenska. Přes všechnu snahu Ľudáků se však centralistický systém řízení státu nezměnil. Jistým ústupkem od státního centralismu bylo uzákonění zemského zřízení v červenci 1927, které vstoupilo v platnost od roku 1928. Podle tohoto zákona se Slovensko stalo samostatnou zemí v čele se zemským prezidentem a s celoslovenským zemským úřadem. Kompetence zemských úřadů však byly omezené a podstatu centralistického systému narušily.

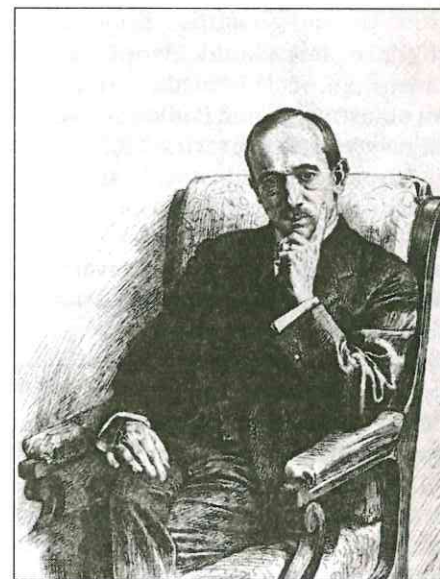
K odchodu z vlády využili Ľudáci Tukovy aféry v říjnu 1929. Už 1. ledna 1928 uveřejnil Vojtech Tuka v deníku *Slovák* článek *V desiatom roku Martinskej deklarácie*, v němž se odvolával na neexistující tajnou klauzuli k Martinské deklaraci, podle níž Slovinci souhlasili s připojením Slovenska k Československu pouze na „zkušební dobu“ deseti let. Vycházející z toho Tuka tvrdil, že od 30. října 1928 přestává být Slovensko součástí Československa, pokud jeho představitelé nerozhodnou jinak. Na základě tohoto článku byl zahájen soudní proces, v němž byl Tuka obviněn z vlastizrady a špionáže ve prospěch Maďarska a 5. října byl odsouzen na 15 let do vězení. Dne 8. října odešli ministři HSLS Tiso a Labay z vlády.

Vnitropolitický vývoj Československa byl od samého vzniku státu pod tlakem mezinárodní situace. Československo vzniklo v příznivých podmínkách, jež se vytvořily v Evropě na konci světové války. Mírové smlouvy tento příznivý trend ještě formálně potvrdily a nový stát dostal v mírových smlouvách základní garance své existence a bezpečnosti. To ovšem na druhé straně znamenalo, že Československo bylo do značné míry závislé na pevnosti versailleského systému. Hlavním tvůrcem československé zahraniční politiky byl Edvard Beneš, který založil bezpečnost státu na garancích velmocí. Tyto garance byly tím důležitější, že Československo mělo dost problematické vztahy se sousedy. Nejkomplikovanější byl právě vztah k Maďarsku, jež se nechtělo vzdát svých revizionistických nároků a usilovalo o obnovu historického Uherska. Maďarský revizionismus ohrožoval také Jugoslávii a Rumunsko, a proto se všechny tři země v letech 1920–1921 vzájemnými dvojstrannými smlouvami snažily zajistit proti maďarským nárokům. Tak vznikl blok, nazývaný v meziválečném období Malá dohoda. Jedním z jejich nejaktivnějších tvůrců byl Edvard Beneš.

Bezpečnostní systém založený na garancích velmocí dostával trhliny už krátce po mírové konferenci, když se objevily rozpory mezi nejdůležitějšími evropskými dohodovými zeměmi – Velkou Británií a Francií, čímž se Československo postupně dostávalo do značně jednostranné závislosti na Francii. Nepříznivý trend evropské politiky se potvrdil na mezinárodní konferenci v Locarnu roku 1925. Výsledkem jednání byl garanční pakt, jímž se zaručovaly hranice Německa s Francií a Belgií, nikoli však jeho východní hranice. Postupný mocenský vzestup Německa a Itálie a jejich snaha ovlivňovat dění ve střední Evropě oslabovaly československé pozice ještě víc.

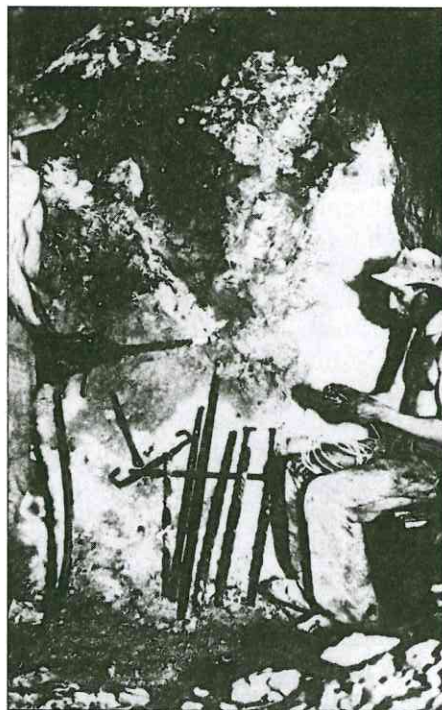
V těchto mezinárodních souvislostech je nutno vidět i postavení slovenské otázky, protože i slovenská autonomie úzce souvisela se zahraničním postavením státu. Pro Edvarda Beneše a mnoho českých i slovenských politiků závisela stabilita a bezpečnost státu na jeho vnitřní pevnosti. Vnitřní pevnost pak zase spatřovali především v jeho centralizaci. Decentralizaci považovali proto za velmi riskantní především v souvislosti s německou otázkou.

Trvalým zdrojem napětí v Československu byla palčivá sociální otázka. Nový stát se jen pomalu dostával z poválečné deprese a začátkem dvacátých let vypukla nová hospodářská krize, jejímž důsledkem bylo skoro půl mi-



Edvard Beneš





*Kremniční horníci*

střední a jihovýchodní Evropě, za vyspělými západoevropskými státy stále ještě zaostávalo. Sociální rozdíly přetrvávaly i mezi městy a venkovem a mezi různými oblastmi. Kromě Podkarpatské Rusi patřily některé oblasti Slovenska, hlavně na východě a severu země, k těm nejzaostalejším. Nejrůznější sociální vrstvy žily v bídě a nedostávalo se jim základních životních potřeb. Proto bylo do značné míry pravdivé konstatování Martina Mičury, představitele Československé strany lidové na Slovensku: „Při takovém demokratickém a sociálním zákonodárství, jaké vládne u nás, tváří v tvář přece jen rapidnímu přibývání sociální bídě nelze necítit, že chyby musí být někde v provádění tohoto zákonodárství.“

Slovensko představovalo v hospodářské sféře vážný problém, který se nepodařilo uspokojivě vyřešit během celé existence předmnichovské republiky. Jádro věci spočívalo v tom, že do jednoho státního celku byly spojeny dvě rozdílně vyvinuté ekonomické oblasti. Slovensko vstupovalo do nového státu jako výrazně agrární země, v níž se zemědělstvím živilo více než 60 procent obyvatel (v českých zemích to bylo jen o něco víc než 30 procent. Zatímco v českých zemích pracovalo v průmyslu téměř 40 procent obyvatel, na Slovensku to bylo jen o něco víc než 17 procent. K tomu je třeba připočíst technologickou zaostalost a malou konkurenceschopnost některých továren, hlavně v oblasti železářství. Liberální politika státu, který nechal téměř volnou ruku dravým pod-

lionu nezaměstnaných. Projevovaly se i problémy spojené s nevýhodnou strukturou československého průmyslu, který byl z velké části odkázaný na zahraniční trhy – například v textilním průmyslu se vyváželo až 70 procent všech výrobků. Retardačně působilo i zadlužení státu. Od poloviny dvacátých let se však podařilo ekonomiku stabilizovat a došlo i k značnému růstu výroby.

V Československé republice bylo ve srovnání s předchozím obdobím dosaženo velkého pokroku v sociálním pojištění. Rozšířilo se nemocenské pojištění dělníků, bylo zavedeno invalidní a starobní pojištění a od roku 1929 penzijní pojištění soukromých zaměstnanců. Zákon zajistil osmihodinovou pracovní dobu, byla učiněna opatření k ochraně zdraví zaměstnanců. V oblasti sociální politiky patřilo Československo k vyspělým evropským zemím. I když se v oblasti životní úrovně zařadilo na přední místo ve



*Ulice v Hruštíně na Oravě s typickými dřevnicemi (okolo roku 1930)*

nikům a bankám, přivedla řadu firem na Slovensku do krize a k zániku. Některé továrny byly doslova rozmontovány a odvezeny. Neobešlo se to bez sociálních nepokojů, vzpour i krveprolití. Slovensko, hlavně slovenský průmysl, orientovaný na celouherské trhy, zápasilo s hledáním nových odbytišť i s novou konkurencí českého průmyslu. Špatná sociální situace v některých slovenských regionech nutila lidi k vystěhovalectví. Ideální poměry nebyly ani v českých zemích, Slovensko však bylo postiženo mnohem víc, což při sociálních nepokojích vyvolávalo i národnostně zabarvenou nespokojenost. Po jisté konsolidaci v druhé polovině dvacátých let přišel další tvrdý úder – velká hospodářská krize.

## KULTURNÍ ROZMACH

Vytvoření Československé republiky položilo základy pro rychlý kulturní rozvoj Slovenska. Zatímco v politické a hospodářské oblasti se v postavení Slovenska v rámci nové republiky objevily určité problémy, v kulturní sféře byl pokrok Slovenska a Slováků jednoznačný a v historii je jen málo podobných příkladů, kdy v poměrně krátké době 20 let dosáhl určitý národ dynamický a všestranný rozvoj v oblasti kultury. Předpoklady k tomu si Slováci vytvářeli už za Uherska, kdy za těžkých podmínek soustřeďovali síly na obranu před maďarizačním náporům. Výsledky nebyly v uherských podmínkách však přiměřené vynaloženému úsilí. Po odstranění vnějších překážek, jež brzdily rozvoj kultury, se mohlo úsilí promítnout do prudkého rozmachu ve všech sférách kultury.



Před rokem 1918 neměli Slováci ani jednu střední školu se slovenským vyučovacím jazykem a s výjimkou některých církevních škol se slovenština jako vyučovací jazyk přestala používat i ve školách lidových. Po roce 1918 se v krátkém čase podařilo proměnit celou školskou infrastrukturu od lidových škol po univerzitu na školy se slovenským vyučovacím jazykem. Už v listopadu 1918 se začalo vyučovat slovensky na gymnáziu ve Skalici, což bylo poprvé od zrušení slovenských gymnázií v polovině sedmdesátých let 19. století. Zakrátko se rozšířila síť slovenských středních škol tak, že za deset let už jejich počet dosahoval 60 a postupně se zvyšoval. V každém významnějším městě na Slovensku vznikla slovenská střední škola. Slovensky se začalo vyučovat také ve všech lidových školách. Roku 1919 vznikla v Bratislavě Univerzita Komenského s filozofickou, právníkou a lékařskou fakultou. Později se rozšířila ještě o fakultu přírodovědeckou. V posledních letech existence Československa začala, po dlouhých průtazích, působit také Vysoká škola technická.

Takový mohutný rozmach školství nezůstal bez problémů. Na Slovensku nebylo dost učitelů Slováků. Mnohé školy by vůbec nebyly mohly fungovat bez pomoci českých učitelů, kteří přišli pomoci slovenskému školství. Patrné to bylo zejména na bratislavské univerzitě, kde zpočátku působili jen tři slovenští profesori. Další problém byl spojen s budováním knihoven, včetně Univerzitní knihovny v Bratislavě. Státní dotace do slovenského školství nebyly dostatečné, zejména Univerzita Komenského by si byla zasloužila větší státní podporu vzhledem k tomu, že vznikala za těžkých podmínek, bez dostatečného předchozího zázemí a vybavení. Na druhé straně se v Československé republice vytvořily podmínky k tomu, aby slovenští studenti v mnohem větší míře než dosud využívali možnosti studovat na českých vysokých školách. Systém různých fondů, nadací a jiných stipendií umožnil kvalitní vzdělání i mnoha nemajetným a nadaným slovenským studentům. V Čechách, hlavně na Karlově univerzitě, se dostalo kvalitního univerzitního vzdělání celé zakladatelské generaci slovenské vědy a školství, která už od třicátých let začala působit na Slovensku.



Budova Univerzity Komenského v Bratislavě

Vize Štefana Krčméryho, který ve svém článku v *Slovenských pohľadech* roku 1922 viděl optimisticky perspektivy slovenské kultury, byla do značné míry oprávněná: „Každým dnem se otvírají dveře slovenských škol až po universitu. Každým dnem sílí tepna národa. Přejde pět deset let a Slovensko promluví mocně ústy své nové generace. Ne s ohledem na proroctví, ale kvůli zákonům života věříme v zítřejší den, který nám dá novou silnou generaci s novými myšlenkami i novými formami. Na tomto místě myslím v první řadě na literaturu a umění.“

Dne 1. ledna 1919 začala znovu působit Matica slovenská, násilně zavřená maďarskými úřady roku 1875. Navázala na původní úsilí Matice – podporovala rozvoj kultury a vědy na Slovensku, působila na poli osvěty a vzdělávání. Zakládala místní odbory, které se snažily šířit vzdělanost a kulturu ve všech regionech Slovenska. Matica slovenská vydávala knihy a časopisy různého zaměření. Pokud se naplno nerozvinul odborný vědecký výzkum na univerzitě, vědecké obory Matice slovenské plnily rovněž funkci organizátorů vědeckého výzkumu. Už v letech předmnichovské republiky se ve vědecké komunitě začínaly klást základy pro pozdější vznik Slovenské akademie věd a umění.

Začaly vznikat vědecké společnosti. Jako první významná instituce vznikla na půdě Univerzity Komenského Šafárikova učená společnost. Její revue *Bratislava* se stala vedle *Zborníku Matice slovenskej* nejdůležitějším vědeckým časopisem na Slovensku. Roku 1937 vzniklo sdružení Vedecká syntéza, inspirované novopozitivismem, hlavně tzv. vídeňským kroužkem. Sdružení významným způsobem ovlivnilo vývoj vědeckého myšlení na Slovensku.

Už před rokem 1918 se Slováci snažili zakládat a rozvíjet spolkovou činnost; odmítavý postoj maďarských úřadů tomu bránil. Po roce 1918 se činnost i síť spolků rychlým tempem rozšířily prakticky ve všech oblastech slovenského života. Spolky různého charakteru, od tělocvičných a hasičských až po umělecká sdružení, pěvecké spolky a ochotnické soubory, do značné míry přispěly k rychlému rozvoji vzdělanosti a kulturní aktivity i v nejdlehlších koutech země.

Nejbouřlivější a přímo hmatatelný byl rozvoj slovenského umění. Do roku 1918 nebyly na Slovensku podmínky pro vznik profesionálního divadla. Roku 1920 vzniklo v Bratislavě Slovenské národní divadlo. Slovenské bylo zprvu jen podle názvu; také tady vypomohli čeští divadelníci. V divadle se hrálo většinou česky. Na českých školách se připravovala nová generace slovenských divadelníků. Roku 1925 vznikla konečně i v Bratislavě Hudební a dramatická akademie. To všechno umožnilo, že ve Slovenském národním divadle mohla od roku 1932 zdomácnět i slovenská činohra. Roku 1937 vzniklo v Košicích Východoslovenské národní divadlo jako další profesionální scéna. Jeho činnost



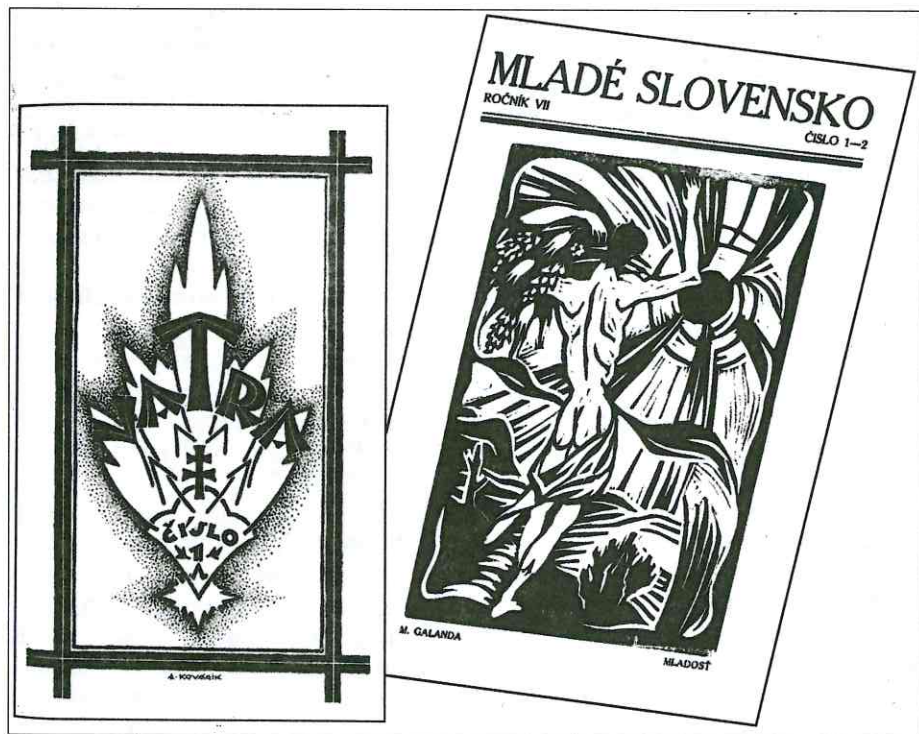
Karikatura L. Rambouskové z prosince 1930 zobrazující ministra školství Ivana Déreera



se však do války nerozvinula, protože po vídeňské arbitráži v listopadu roku 1938 byly Košice připojeny k Maďarsku.

Náročným hudebním školením prošla nová nastupující generace hudebních skladatelů a interpretů, která se naplno prosadila hlavně v období po roce 1945. Přispěla k tomu i existence hudební školy v Bratislavě pod vedením Frica Kafendy; z ní vznikla Hudební a dramatická akademie.

Literární tvorba nevyžaduje větší finanční náklady, také proto se úspěšně rozvíjela už před rokem 1918; v nových podmínkách však zaznamenala nebývalý rozmach. Na začátku třicátých let dosahoval počet periodik vydávaných ve slovenštině více než dvou stovek; řada z nich se věnovala uveřejňování původních literárních děl. Rozšířil a prohloubil se kontakt slovenské literatury se světem, a to jak prostřednictvím české literatury, tak rozvojem vlastní překladatelské a vydavatelské činnosti. Ústřední slovenský literární časopis *Slovenské pohľady*, založený už roku 1881 a redigovaný zprvu Svetozárem Hurbanem Vajanským a později Jozefem Škultétym, byl po válce obnoven; velkou pozornost věnoval vedle původní tvorby také překladům a informacím o dění ve světové literatuře. Poprvé vyšla ve slovenštině řada klasických děl světové literatury.



Dva mladé slovenské kulturní časopisy: *Vatra* z roku 1923 a *Mladé Slovensko* z roku 1925



Grafika Kolomana Sokola „Ženy“ z roku 1941

Na tvorbu předválečné generace navázaly dvě mimořádné osobnosti slovenské literatury: básník, literární historik a kritik Štefan Krčméry (1892–1955) a Martin Rázus (1888–1937), který působil také jako politik, předseda malé, nepříliš úspěšné Slovenské národní strany; do meziválečného kulturního života se zapsal především jako osobitý básník a spisovatel. Záhy vstoupilo do literatury pokolení vzdělané v moderním duchu a vyrostlé v úzkém kontaktu s literaturou světovou. Platí to zejména o básnících Ján Smrekovi a Emilu Boleoslavovi Lukáčovi a o prozaicích Jozefovi Cígerovi Hronském, Gejzovi Vámošovi, Margitě Figuli a Františku Švantnerovi. Ve dvacátých letech se vyprofilovala široká levicově orientovaná skupina teoretiků a spisovatelů kolem časopisu *DAV*; nejvýraznější osobností mezi nimi byl básník Ladislav Novomeský. V druhé polovině třicátých let představovali umělecky vyhraněnou skupinu slovenští surrealisté v čele s Rudolfem Fabrym. V oblasti literární kritiky se vedle Štefana Krčméryho nejvíce prosadili Andrej Mráz a Milan Pišút.

Významné místo v kulturním životě Slovenska zaujali výtvarní umělci; moderní slovenské malířství představují zejména Martin Benka, Ľudovít Fulla, Janko Alexy, Mikuláš Galanda, Miloš Bazovský. Jako grafik světového jména vynikl Koloman Sokol.



Rozvoj slovenské umělecké tvorby podporovaly umělecké spolky. Již roku 1920 vznikl Spolok slovenských umelcov v Martině a o rok později Umelecká beseda slovenská v Bratislavě. Spisovatelé si založili roku 1923 Spolok slovenských spisovateľov, který naplno rozvinul svou aktivitu ve třicátých letech za předsednictví Janka Jesenského. Nejvýznamnějším činem Spolku bylo svolání prvního kongresu slovenských spisovatelů do Trenčianských Teplíc roku 1936.

Příznivá kulturní atmosféra na Slovensku podpořila rozšíření moderních prostředků masové kultury – filmu a rozhlasu. Film se velmi brzy změnil z pouťové atrakce v důležitý dokumentační a informační prostředek. Síť kin se rozšířila po celém Slovensku; na sklonku první republiky jich už bylo přes dvě stě. Promítaly se většinou zahraniční a české filmy. Původní slovenská tvorba byla zpočátku skromná. Kromě dokumentaristiky se jen sporadicky natáčely slovenské umělecké filmy. Nejvýznamnějším představitelem slovenské filmové tvorby v meziválečném období byl fotograf a režisér českého původu Karel Plicka.

Pravidelné rozhlasové vysílání začalo na Slovensku roku 1926. Velmi rychle se rozšířilo, k čemuž přispěla vedle bratislavského studia také studio v Košicích (od roku 1927) a v Banské Bystrici (od roku 1936). Rozhlas rychle pronikl do domácností a stal se pravidelným společníkem slovenské veřejnosti. Jeho význam spočíval nejen ve zpravodajství, ale také v šíření uměleckého slova a hudby.

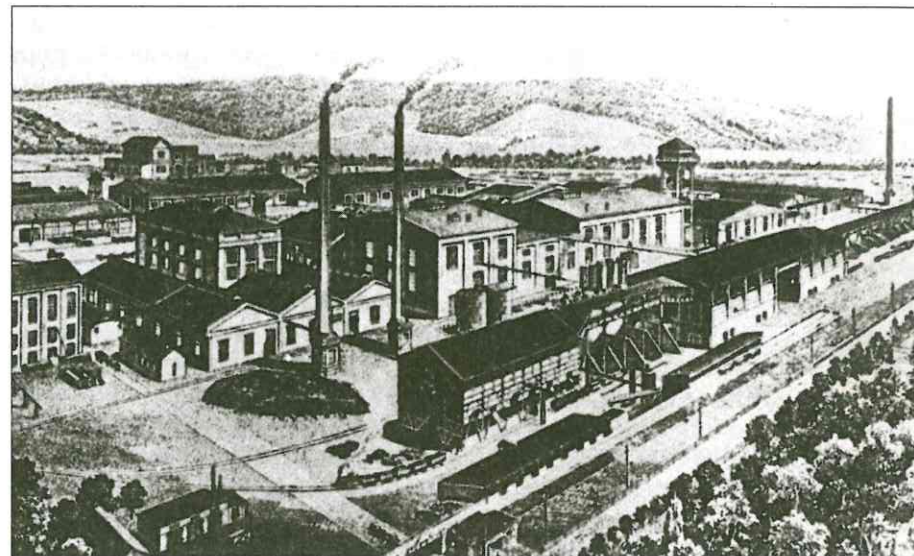
Slováci využili příznivých podmínek po roce 1918 a velmi rychle dohonili to, co v dobách národní nesvobody nemohli rozvinout. Meziválečné dvacetiletí je obdobím jejich snad nejdynamičtějšího rozvoje v oblasti kultury a vzdělanosti.

### *Pod nacistickou hrozbou*

#### HOSPODÁŘSKÁ KRIZE A JEJÍ DŮSLEDKY

Dne 4. října 1929 došlo ke krachu na newyorské burze. Začala jedna z největších hospodářských krizí světových dějin, která zachvátila celý svět. V Československu se její důsledky projevily teprve v průběhu roku 1930, zato však Československo patřilo k zemím, které byly krizí postiženy nejvíc. Souviselo to s nevhodnou ekonomickou strukturou státu, protože velká část jeho výroby byla odkázaná na export. Ochranná opatření, jež zaváděly státy po vypuknutí krize, se tak projevily v hlubokém poklesu výroby. V celém Československu to bylo více než o třetinu, na Slovensku ještě o něco víc. Krach bank a řady průmyslových podniků měl za následek masovou nezaměstnanost. V Československu bylo začátkem roku 1933, kdy krize vrcholila, registrováno 920 000 nezaměstnaných. Prakticky každý třetí dělník byl bez práce. To všechno se projevilo ve spotřebě a postihlo všechna odvětví, včetně zemědělství, kde příjmy rolníků klesly až o 40 procent.

Masová nezaměstnanost znovu vyhrotila sociální zápasy na Slovensku. Z registrovaných nezaměstnaných na Slovensku dostávalo nuznou podporu pou-



*Hutní závod Hnúšťa-Likier*

ze 20 procent; ostatní byli vystaveni doslova hladu. Hospodářsky zaostalejší Slovensko bylo v sociálním ohledu postiženo krizí v průměru víc než české země. Došlo i k nepokojům a četnickým zásahům, jež někde (v Košútech, na Polomce, v Čierném Balogu) skončily tragicky. Navíc na Slovensku, kde stále platily v některých právních sférách staré uherské zákony, se staly velkou hrozbou exekuce postihující neobyčejně tvrdě dlužníky.

Teprve od druhé poloviny třicátých let lze pozorovat jisté známky oživení výroby. Nezaměstnanost se podařilo částečně zmírnit výstavbou silnic a železničních tratí. Mezinárodní ohrožení republiky v třicátých letech ji donutilo budovat pohraniční opevnění. Na Slovensku to bylo na maďarských a rakouských hranicích. Také tam se naskytl možnost výdělků. Vyzbrojování armády si vyžádalo jednak stavbu nových továren se zbrojní výrobou, jednak přenesení této výroby hlouběji do vnitrozemí. Tak vznikly závody v Dubnici a v Povážské Bystrici. Po překonání recese rozhodl se i Baťa stavět závody na Slovensku: obuvnický podnik na horní Nitře v nově založeném městě Baťovany (dnes Partizánske) a výrobní umělých vláken a pletárnu ve Svitú. To všechno se jevílo jako projevy jistého pozitivního trendu, nic však nezměnily na skutečnosti, že až do konce první republiky bylo na Slovensku dosaženo zaměstnanosti v průměru pouze na úrovni před první světovou válkou.

Průběh krize a její důsledky nutily hledat východiska, jež by Slovensko v budoucnosti více chránila před důsledky hospodářských krizí, a na druhé straně Slovensko víc přiblížila českým zemím. Jedním z nich se stala industrializace. Už začátkem roku 1931 vznikl Národohospodársky ústav pre Slovensko a Podkarpatskú Rus; na jeho půdě vypracovala skupina mladých slovenských náro-





Oslavy 10. výročí Deklarace slovenského národa, na které 20. října 1928 přečetl v Martině tajemník Matice slovenské Stefan Krčmery text rezoluce

nuitu vládní moci; dařilo se jim to jen s vypětím všech sil. Agrárníci František Udržal a Jan Malypetr v čele koaličních vlád (1929–1932, resp. 1932–1935) lavírovali v hospodářských a sociálních bouřích jako rybáři na malém člunu v rozvichřeném moři.

Hospodářská krize i hrozby z Německa si vynutily i další ústupky na úkor demokratického režimu. V červnu 1933 přijalo Národní shromáždění zákon o mimořádné moci nařizovací, známý spíš pod názvem „zmocňovací zákon“, který rozšiřoval pravomoci vlády v hospodářských otázkách na úkor parlamentu. V červenci 1933 přijal parlament zákon o tisku a doplňky k zákonu na ochranu republiky. V říjnu 1933 byla zakázána činnost Německé nacionálněsocialistické dělnické strany (DNSAP, nacisté) a Německé nacionální strany (DNP, nacionalisté). Stále častěji docházelo k výtržnostem a srážkám mezi krajně nacionalisticky orientovanými německými a českými seskupeními.

Na Slovensku zintenzivnila Hlinkova slovenská ľudová strana (HSLs) aktivitu ve prospěch autonomie. V květnu 1930 předložila v parlamentě v pořadí už druhý návrh autonomie Slovenska. Přitom zdůrazňovala, že autonomie má posílit československý stát. Jeden z hlavních ideologů strany Jozef Tiso o tom roku 1930 v článku *O ideologii Slovenskej ľudovej strany* napsal: „Odmítáme podezření, že požadavkem autonomie strojíme úklady proti jednotnosti státu československého, neboť při autonomním zřízení stát přenechává jisté své funkce autonomnímu tělesu, přičemž v ostatních funkcích zůstává jeho svrchovanost nedotčena... Autonomie je uznáním státní svrchovanosti a autonomisté stojí na půdě uznání celistvosti státu.“ Obě autonomistické strany – katolická HSLs i evangelická Slovenská národná strana – sjednotily své úsilí o dosažení autonomie a v říjnu 1932 vytvořily autonomistický blok.

Myšlenka autonomie se šířila i mezi obyvatelstvem, takže i do té doby víceméně centralisticky orientované politické strany začaly uvažovat o nutnosti

dohospodářů plán industrializace Slovenska. Roku 1937 předložili plán zprůmyslnění Slovenska také komunisté. Svůj projekt nazvali *Plán hospodářského, sociálního a kulturního povznesení Slovenska*. Do konce předmnichovské republiky se však z těchto projektů podařilo uskutečnit pouze zlomky.

Za hospodářské krize se v Československu vyhroutily vnitropolitické konflikty. Zároveň působil zahraničněpolitický tlak, který se vystupňoval hlavně po nástupu Hitlera k moci v lednu 1933. Hrad v čele s prezidentem T. G. Masarykem i čelní politici agrární strany se snažili udržet konti-

modifikace politického systému státu ve směru decentralizace a větší samostatnosti Slovenska. Požadavek změny současného postavení Slovenska zazněl i na sjezdu mladé slovenské inteligence v červnu 1932.

Politickou hladinu na Slovensku v té době nejméně rozbouřily Pribinovy slavnosti v Nitře v srpnu 1933. Slavnosti byly původně zamýšleny jako církevní a byly zaměřeny na oslavu výročí údajného vysvěcení prvního křesťanského kostela na Slovensku. Brzy se však proměnily v bouřlivou politickou demonstraci, při níž autonomistický blok vehementně prosazoval svůj politický program. Protože rozbouřený dav vykřikoval protivládní a šovinistická protičeská hesla, událost měla dohru v tisku a v celém politickém životě. Jejím důsledkem bylo i dočasné zkomplikování diplomatických vztahů mezi Československem a Vatikánem.

V napjatém ovzduší se v květnu 1935 konaly parlamentní volby. Jejich výsledky už mohly vnímavému pozorovateli naznačit ledacos o budoucích problémech republiky. Nápadné bylo především volební vítězství Sudetoněmecké strany (SdP) Konrada Henleina, která získala více než 15 procent všech hlasů a stala se nejsilnější parlamentní stranou. Po zákazu nejextrémnějších německých politických stran se této straně, která získala jednoznačnou podporu i v Německu, podařilo soustředit hlasy většiny německých voličů. V oblastech obývaných Němci to bylo více než 60 procent hlasů. Na Slovensku získala Sudetoněmecká strana 1,7 procenta hlasů. I to byl relativní úspěch, uvážíme-li počet Němců na Slovensku. Od samého vzniku Československa docházelo k pokusům vytvořit jednotnou politickou organizaci slovenských Němců na národnostním principu. Ve volbách roku 1935 Karpatoněmecká strana, vedená sudetským Němcem z Olomouce Franzem Karmasinem, vstoupila do volební koalice se Sudetoněmeckou stranou a její počet voličů se zdvojnásobil. V důsledku toho se hned po volbách Sudetoněmecká a Karpatoněmecká strana organizačně sjednotily.

Na druhé straně hlasy slovenských Němců jako by ani nechyběly maďarským politickým stranám, které vytvořily jednu kandidátku, na níž kandidovali jak představitelé Zemské křesťanskosociální, tak Maďarské národní strany. Se získáním téměř 15 procent slovenských hlasů se zde maďar-



Ministerský předseda ČSR M. Hodža (vlevo) s rumunským premiérem Tatarescem



ská koalice stala třetím nejsilnějším seskupením. Roku 1936 na nátlak Buda-  
pešti došlo k fúzi maďarských stran a k vytvoření Maďarské sjednocené strany.  
V koncentraci hlasů německých a maďarských voličů do Sudetoněmecké stra-  
ny a do maďarské koalice lze tedy spatřovat charakteristický znak voleb roku  
1935. Byla to předzvěst kritického vývoje, který měl následovat.

I v celostátním měřítku bylo možné pozorovat tendenci polarizace k levici  
i k pravici. Na Slovensku se nejsilnějším seskupením stal Autonomistický blok  
vedený Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou, který zde získal 30,1 procenta,  
což bylo na úrovni roku 1929. Na předchozí úrovni zůstaly i nejsilnější celo-  
státní strany, tzv. centralisté. Zde došlo pouze k mírnému poklesu u agrárníků  
a přírůstku u sociálních demokratů. Získali také komunisté – roku 1929 měli  
10,6 procenta, roku 1935 téměř 13 procent.

Prezident jmenoval vládu v čele s představitelem nejsilnější celostátní, tedy  
agrární strany, Janem Malypetrem. Protože ten se však stal předsedou posla-  
necké sněmovny, do čela vlády byl 5. listopadu jmenován další představitel ag-  
rární strany Milan Hodža – první Slovák, který zastával tuto funkci. Jmenování  
Milana Hodži předsedou vlády bylo jedním z posledních oficiálních státnických  
aktů T. G. Masaryka; 14. prosince, po překročení věku 85 let, abdikoval. Jeho ná-  
stupcem se stal Edvard Beneš, zvolený i díky hlasům jak komunistů, tak HSLS.

Poměry, v nichž se ujal Milan Hodža funkce předsedy vlády, nelze označit za  
klidné. Krátkou dobu dvou měsíců vedl zároveň i úřad ministerstva zahranič-  
ních věcí. Pokusil se přeorientovat zahraniční politiku Československa smě-  
rem větší spolupráce podunajských států, ale bez výraznějšího úspěchu. Ob-  
lastí, kde se rozhodovalo o budoucích osudech Československa, byl prostor  
naplněný vzrůstající agresivitou hitlerovského Německa.

### ZHORŠENÍ MEZINÁRODNÍHO POSTAVENÍ STÁTU V TŘICÁTÝCH LETECH

Poměrně klidný průběh prvního desetiletí existence Československa vystřída-  
ly v druhém desetiletí vážné otřesy. Vnější bezpečnost státu byla založena na  
poválečných mírových smlouvách a opřena o garance Velké Británie a Francie.  
Poválečné uspořádání světa, založené na porážce a oslabení Německa a na do-  
časném vyřazení Ruska z evropské politiky, se však začalo měnit, když oba ty-  
to státy začaly stále výrazněji vstupovat na mezinárodní scénu.

Vztah Československa k velmoci na východě byl dost komplikovaný, působily  
tu neblahé zkušenosti s bolševismem při vzniku republiky, ale také fakt, že  
Československo se stalo zemí s velmi početnou a oficiálně podporovanou rus-  
kou, tzv. bílou, tj. protibolševickou emigrací. Roku 1922 podepsalo Českoslo-  
vensko se sovětským Ruskem pouze obchodní smlouvu a vztahy se konsolido-  
valy teprve v třicátých letech, už pod hrozbou nebezpečí ze strany Hitlerova  
Německa. Dne 9. června 1934 konečně Československo jako jeden z posled-  
ních evropských států oficiálně navázalo diplomatické styky se Sovětským sva-  
zem.

Největší nebezpečí pro Československo znamenal nástup Hitlera k moci a je-  
ho rostoucí agresivita. Hitler se netajil, že chce Československo zlikvidovat.  
Tím hned vzrostly naděje maďarských revizionistů, kteří stále živili sen o ob-  
nově Velkého Uherska. Ne náhodou byl právě maďarský ministerský předseda  
Gyula Gömbös jedním z prvních návštěvníků u svého dávného přítele Adolfa  
Hitlera krátce po jeho nástupu k moci. Nepřátelský postoj vůči Českosloven-  
sku projevovalo i Polsko – i to mělo zájem na korekci vzájemných hranic.

Hitler pomocí politických představitelů německé menšiny v Československu  
vedených Konradem Henleinem soustavně stupňoval tlak vůči Českosloven-  
sku. Československá politika na to reagovala pokusem o upevnění malodoho-  
dového spojení – už v únoru 1933 byl přijat nový organizační pakt Malé  
dohody. Zároveň se hledaly nové možnosti posílení mezinárodního postavení  
– v květnu 1935 podepsalo Československo spojeneckou smlouvu se Sovět-  
ským svazem, která byla vázána na existující smlouvy mezi Francií a Sovět-  
ským svazem a Francií a Československem. Přece však znamenaly na určitou  
dobu posílení bezpečnosti státu.

Problémem se stal postoj obou západních velmocí – Velké Británie a Francie.  
Především Velká Británie projevovala poměrně velkou shovívavost vůči nacistic-  
kému Německu. Svým způsobem to byla politika usmířování Hitlerovy agrese;  
postupně přerostla do politiky appeasementu, tj. ústupků německé rozpínavosti.

Situace se však vážně a radikálně zhoršila po anšlusu Rakouska v březnu  
1938. Hitler měl nyní Československo sevřené v kleštích a netajil se, že ho chce  
brzy zlikvidovat.

### MNICHOV

Hitlerovým cílem byly likvidace Československa jako státního útvaru a přede-  
vším jeho ozbrojené moci, jejíž vyřazení považovali i němečtí generálové za  
velmi důležité pro uskutečnění německých plánů na ovládnutí Evropy. V dru-  
hém plánu hrála úlohu i nacistická představa, zděděná ještě po velkoněmcích  
19. století, že Čechy a Morava jsou součástí velkoněmeckého prostoru. Hitler  
počítal s jejich anexií a ovládnutím.

Plán na rozbití Československa dostal v německých dokumentech označení  
*Fall Grün* – Plán Zelený. Jako záminku k zákroku vůči Československu si Hitler  
vzal ochranu německého obyvatelstva v ČSR. V roce 1935, kdy dosáhla Sude-  
toněmecká strana výrazného úspěchu ve volbách, nebyla ještě stranou vyhra-  
něně nacistickou. Hitler však věděl, že její popularita mezi německým obyva-  
telstvem je důležitější. Povolal k sobě vůdce strany Henleina a koncem března  
1938 mu dal příkaz, aby systematicky kladl československé vládě takové poža-  
davky, které nemůže přijmout. Zjevně mu nešlo o to, aby se plnily národnostní  
požadavky Němců v Československu, ale o vyvolávání nepokojů, které by v ko-  
nečném důsledku poskytly záminku k napadení Československa.

První krok ve smyslu Hitlerových instrukcí učinil Henlein již na karlovar-  
ském sjezdu Sudetoněmecké strany 24. dubna 1938; vyhlásil tam program, kte-





Konrad Henlein na návštěvě Slovenska

rý měl proměnit české a moravské pohraničí v samostatnou správní oblast, kde by vlastně vládl neomezeně Henlein a jeho strana. I když se požadavky kladené Henleinem netýkaly zájmů slovenských Němců, Karpatoněmecká strana jako organická součást Henleinovy strany je bez výhrad podporovala.

V polovině května začalo Německo přesouvat vojsko k československým hranicím. Henleinovci zároveň vyvolávali nepokoje v pohraničních oblastech. Československá vláda vedená Milanem Hodžou se rozhodla k ráznému opatření. Vyhlásila částečnou mobilizaci a vojenské jednotky obsadily některé pohraniční oblasti. Tento energický zákrok překvapil henleinovce i Hitlera. Německo nebylo ještě na válečný konflikt zcela připraveno, a proto Hitler radil Henleinovi, aby takticky ustoupil. Henlein se tak na Hitlerův pokyn přihlásil u Milana Hodži a projevil ochotu o svých požadavcích jednat. Bylo však jasné, že to není definitivní vyřešení krize.

Koncem května Hitler prohlásil, že je rozhodnut zničit Československo vojenskou silou. Počítal s tím, že se do války proti Československu zapojí i Maďarsko a Polsko. Obě tyto země měly zájem připojit si území Československa, žádnou velkou ochotu vstoupit do války však neprojevovaly. Obávaly se, že by se vystavily velkému riziku – Polsko se bálo Sovětského svazu a Maďarsko maldohodových spojenců Československa, zejména Rumunska, kteří by mohli

Maďarsko vojensky ohrozit. Hitler se na válku připravoval systematicky, v létě 1938 se však ještě necítil dost silný k boji proti západním spojencům Československa – Francii a Velké Británii. Proto dal přednost taktice, jíž se snažil Československo mezinárodně izolovat. Věděl, že Velká Británie ani Francie válku nechtějí a udělají všechno, aby se jí vyhnuly. Navíc v Anglii se ve vládních kruzích i mezi aristokracií projevovaly sympatie k sudetským Němcům a ochota naslouchat jejich požadavkům.

Velká Británie do krize skutečně zasáhla a rozhodla se vyslat do Československa zprostředkovatele mezi československou vládou a Henleinem. Zprostředkovatelem se stal známý anglický germanofil lord Walter Runciman a v jeho doprovodu byly i osoby známé svými styky s henleinovci. Nešlo tedy ani tak o zprostředkování jako spíš o hrubý nátlak na československou vládu. Ta nakonec nátlaku podlehla a začátkem srpna, když Runcimanova mise skončila, oficiálně přijala Henleinovy požadavky.

Henlein a Hitler byli znovu zaskočeni. Ve skutečnosti si nepřáli, aby československá vláda tyto požadavky přijala. Měli zájem o stupňování napětí. Henlein se proto pokusil 12. září v pohraničních oblastech o puč. Ten však skončil naprostým fiaskem.

Hitler se rozhodl sám vstoupit do diplomatické hry a události urychlit. Dne 15. září se v Berchtesgadenu sešel s britským ministerským předsedou Chamberlainem, který při setkání prohlásil, že nemá zásadní námítky proti odstoupení českého pohraničí Německu. Chtěl jen otázku konzultovat s vládou a také s Francií.

Československo se dostávalo do nebezpečné izolace. Sovětský svaz, který měl s Československem spojeneckou smlouvu, slovně bránil ohrožený stát. Sovětský komisař zahraničních věcí Litvinov tak učinil i na plenárním zasedání Společnosti národů 21. září. Politický realista Beneš však věděl, že Sovětský svaz nepůjde do izolované války proti Německu a že diplomatický klíč mají v rukou západní spojenci republiky.

Německé požadavky měla řešit konference v Mnichově, kde se 29. září setkali zástupci Německa, Itálie, Velké Británie a Francie – Hitler, Mussolini, Chamberlain a Daladier. Bez účasti Československa rozhodli o tom, že Československo odstoupí pohraniční oblasti Čech a Moravy Německu. Podkladem pro jednání byl návrh předložený Mussolinim, ve skutečnosti však vypracovaný Německem. Pohraniční oblasti, kde převažovali etničtí Němci, se měly stát součástí Německa. Návrh byl přijat bez velké diskuse.

Zpráva o mnichovském diktátu československou společnost šokovala. Byla to otevřená zrada západních spojenců, a Československo se tak skutečně ocitlo v mezinárodní izolaci. Za této situace se československá vláda diktátu podrobila a 30. září rozhodnutí mnichovské konference přijala. Nacistické Německo během několika dní vojensky obsadilo pohraniční oblasti i s vybudovanými obrannými opevněními.

Ještě před mnichovskou konferencí, 22. září, odstoupila vláda Milana Hodži a nastoupil kabinet generála Jana Syrového. Po přijetí mnichovského diktátu



Edvard Beneš, který byl prezidentem od roku 1935, abdikoval a později emigroval do Londýna. Novým prezidentem okleštěné republiky se stal Emil Hácha.

V době mnichovské krize většina Slováků byla ochotna bránit republiku a podrobení se mnichovskému diktátu přijala slovenská veřejnost s hlubokým rozčarováním a šokem. I když se konkrétní ustanovení mnichovské dohody bezprostředně slovenského území nedotýkala, znamenala hrozbu i pro Slováky, a to v dvojím slova smyslu. Etnický princip, proklamovaný v Mnichově, se mohl uplatnit i na Slovensku a mohl znamenat citelné ztráty území. Mnichovská dohoda přímo doporučila řešit maďarské požadavky jednáním na stejném principu, jaký byl uplatněn v Mnichově. Ostatně odstoupení českého a moravského pohraničí oslabilo pozice Československa natolik, že se to v konečném důsledku dotýkalo i zájmů Slováků. Republika ztratila významné průmyslové oblasti a léta budovanou obrannou linii. Po Mnichově byla fakticky vydaná na milost a nemilost nacistickému Německu. To, že se mocnosti v Mnichově zaručily garantovat bezpečnost zbytku Československa, nebral nikdo příliš vážně.

Slovenská otázka, tj. otázka decentralizace státu a dosažení přinejmenším určité míry samosprávy Slovenska, hrála v celém pohnutém roce 1938 důležitou úlohu. Iniciativu měla v této otázce HSLS; dvacátý rok existence republiky se pro ni měl stát rozhodujícím rokem, v němž by se mohl uskutečnit plán slovenské autonomie. I heslo stanovené stranou pro rok 1938: „V novém roku do útoku!“ svědčí o odhodlání HSLS prosadit svůj cíl.

Složitá mezinárodní situace přiměla československou vládu, aby se začala zabývat i možností jisté decentralizace státu. Uklidnění mohl přinést vstup HSLS do vlády. Milan Hodža vedl v tomto směru intenzivní jednání s HSLS už začátkem roku 1938, k dohodě však nedošlo. Po anšlusu Rakouska v březnu 1938 byl už i Beneš ochotný opustit striktní centralismus a uvažovat o národnostní autonomii a decentralizaci. Do popředí se pochopitelně dostala otázka německá, ale Hodža usiloval v rámci reformy řešit i otázku slovenskou. Vláda vypracovala a schválila návrh zákonů, řešících otázky menšin, národnostní autonomii v rámci decentralizované samosprávy a také otázku používání jazyků menšin. Tento návrh dostal název národnostní statut a jeho přijetí by bylo znamenalo proměnu Československa z národního státu ve stát národnostní. Statut narazil na odpor Sudetoněmecké strany, a tak podněty, které z něho vycházely a mohly do určité míry posunout i řešení slovenské otázky, vyšly na prázdno.

Hlinkova slovenská ľudová strana po zmaření jednání o vstupu do vlády vystupňovala svou aktivitu k dosažení autonomie, nevstupovala však do riskantních zahraničněpolitických kombinací spřádaných v Berlíně, Budapešti nebo Karlových Varech. Ukázalo to ostatně i setkání delegace sudetských Němců, vedených K. H. Frankem, s Andrejem Hlinkou v Ružomberku 8. února 1938. Pro poslance Sudetoněmecké strany to byla koneckonců jen zastávka na cestě do Budapešti, kde měli jednání mnohem důležitější. U Hlinky chtěli pouze vysondovat, do jaké míry by mohli pro své cíle využít politiky HSLS. Hlinka se při setkání k ničemu nezavázal a žádné praktické kroky dohodnuty nebyly.

HSLS se snažila dosáhnout autonomie stupňováním vnitřního tlaku a v tomto ohledu byla ochotná k spolupráci s menšinovými stranami na Slovensku, s nimiž vytvořila neformální autonomistický blok. Zároveň si uvědomovala, že otevřená spolupráce s Němci a Maďary, která ohrožovala existenci republiky, není mezi Slováky populární. Proto si při kontaktech s nimi počínala poměrně opatrně, i když požadavek autonomie prosazovala se stále větším důrazem. S tímto záměrem už 5. června po doznění první vážné krize publikoval časopis *Slovák* návrh HSLS na autonomii a téhož dne zorganizovala strana v Bratislavě politické shromáždění. Druhého dne pořádala manifestaci agrární strana a podle policejních zpráv i podle svědků se druhé manifestace zúčastnilo víc lidí než manifestace ľudácké. Při agrárnickém shromáždění se Milan Hodža vyslovil pro určitou decentralizaci státu a pro posílení pozice Slovenska, tedy pro princip rovnoprávnosti Čechů a Slováků, legislativní autonomii, jak ji prosazovala HSLS, však odmítl.

Za mnichovské krize byla slovenská společnost i v otázce postavení Slovenska rozdělená a nepřevažovala jednoznačně ani orientace centralistická, ani autonomistická. Ve volbách roku 1935 odevzdali slovenští voliči víc hlasů stranám centralistickým. V době ohrožení republiky sice HSLS stupňovala svou agitaci pro autonomii, ale obavy z mezinárodního ohrožení spíš posilovaly pozice centralistických stran. Potvrdil to i průběh a výsledky obecních voleb, které proběhly v květnu 1938. Na Slovensku se volilo ve více než 80 procentech obcí. V mnoha obcích se strany dohodly na složení obecního zastupitelstva, většinou to bylo na základě výsledků parlamentních voleb z roku 1935. V obcích, kde se volby konaly, narazily na sebe ve většině případů dva bloky: HSLS a volební seskupení nazvané Slovenská jednota za československou demokracii a republiku, což bylo seskupení bývalých centralistických stran v čele s agrárníky a sociálními demokraty. Byli tam národní socialisté, živnostníci, československá strana lidová, tzv. Mičurovci. Toto volební seskupení bylo doplněno Národním sjednocením a Slovenskou národní stranou. Právě účast Slovenské národní strany v tomto seskupení byla překvapením. Znamenala, že tato strana opustila autonomistický blok s HSLS a přidala se fakticky na opačnou stranu – k bývalým centralistům. Oficiálně to Slovenská národní strana zdůvodnila vážností mezinárodní situace: „Jde o bytí a nebytí našeho domova.“

Volby se konaly v 1452 obcích, tj. v 51 procentech všech obcí. Slovenská jednota získala s převahou nejvíc hlasů – 43,93 %, HSLS dostala 26,9 %, KSČ 7,4 %. Oproti parlamentním volbám šlo jen o malé přesuny mezi politickými stranami, jen komunisté překvapivě ztratili skoro polovinu hlasů. Výsledky voleb nebyly nikdy zveřejněny, ale v podstatě dokumentují, že obyvatelé Slovenska si uvědomovali ohrožení republiky a podporovali její zachování.

Zachování a upevnění státu hlásala ostatně i HSLS pod Hlinkovým vedením. V tomto duchu se nesla i její manifestace v červnu v Bratislavě. Hlavním motem bylo: Slovenská autonomie má posílit republiku. Neochota poskytnout autonomii Slovákům republiku oslabuje. Tato strana se však pokoušela vystupovat jako jediná představitelka všech Slováků, což v žádném případě neod-



povídalo skutečnosti. Smrt Andreje Hlinky 16. srpna 1938 už směřování HSLS výrazněji neovlivnila. Ve straně vyrostla nová generace politiků, z nichž se nejvíce prosazovali Jozef Tiso a Karol Sidor.

## SLOVENSKÁ AUTONOMIE

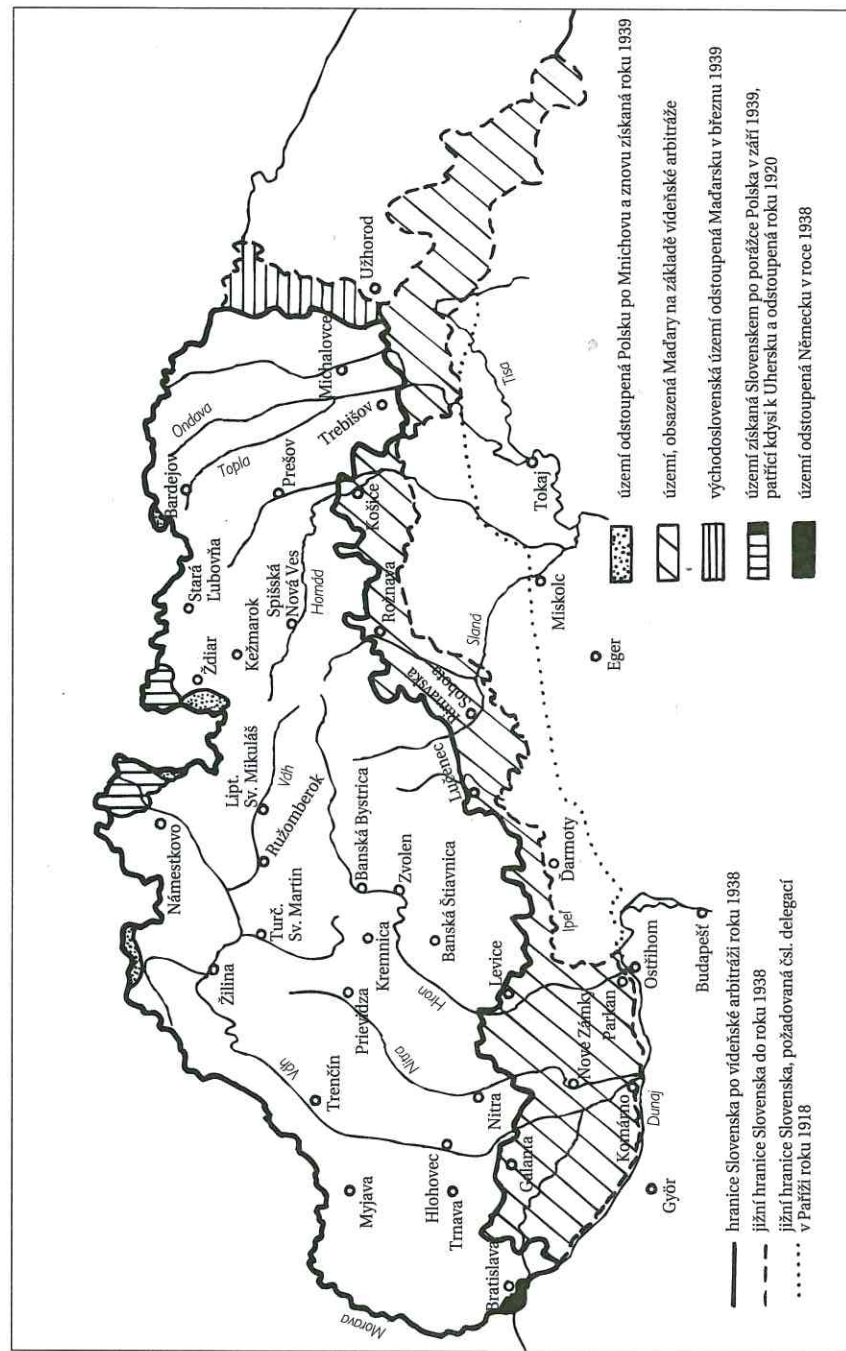
V tísnivé atmosféře, jaká vládla v Československu po Mnichově, sešli se ve dnech 5. a 6. října v Žilině představitelé HSLS a dostavili se i představitelé dalších politických stran. Hlinkova slovenská ľudová strana využila situace, předložila svůj návrh autonomie občanským stranám a ty ho přijaly. Pražská vláda návrh akceptovala a 7. října jmenovala zemskou autonomní vládu v čele s Jozefem Tisem. Autonomii dostala i Podkarpatská Rus.

Československo se fakticky proměnilo ve federativní stát s názvem Česko-Slovenská republika. Československý parlament v Praze návrh o autonomii schválil. Slovensko dostalo oficiální název Slovenská krajina (Slovenská země). V kompetenci ústředních orgánů v Praze zůstala zahraniční politika, národní obrana, měna, společný rozpočet a pak takové záležitosti jako míry, váhy, cla, doprava a pošty. Ostatní patřilo do samosprávné kompetence slovenských orgánů – slovenského sněmu a slovenské vlády.

Manifest slovenského národa, vypracovaný Hlinkovou slovenskou ľudovou stranou v Žilině, dokumentuje krátkozrakost jejích politiků, kteří se v manifestu přihlásili k „mírovému řešení sporů v duchu mnichovské dohody“. Velmi brzy se ukázalo, co to znamená. V „duchu mnichovské dohody“ Maďarsko po-



Německý ministr zahraničí Ribbentrop vyhlašuje vídeňskou arbitráž







Hymnická píseň „Hej Slováci“ s textem Sama Tomášika byla v letech 1939–1945 státní hymnou

politickému režimu. V Praze se už od listopadu 1938 nescházel parlament, prezident Hácha získal široké pravomoci, levicové strany byly zakázány nebo donuceny ukončit činnost, ve veřejném životě se stále víc prosazovaly fašizující tendence. Na Slovensku Hlinkova slovenská ľudová strana využila situace a začala prosazovat pod heslem národní jednoty mocenský monopol. V listopadu 1938 vznikla politická strana s názvem HSLS – Strana slovenskej národnej jednoty. Znamenalo to, že ostatní měšťanské strany vlastně splynuly s HSLS a přestaly existovat. KSČ byla už 9. října výnosem ministerstva vnitra slovenské autonomní vlády zakázána. Tak vlastně po 20 letech fungování pluralitního parlamentního systému vznikla na Slovensku jediná slovenská politická strana. Kromě ní mohly existovat ještě menšinové strany – *Deutsche Partei* v čele s Franzem Karmasinem, která se stala pokračovatelkou Karpatoněmecké strany, rozpuštěné v mnichovských dnech, a maďarská strana v čele s Jánosem Esterházyem, která sdružovala zbytky maďarského obyvatelstva, které zůstalo na území Slovenska.

Začala být porušována základní občanská a demokratická práva – svoboda tisku a projevu a svoboda shromažďování. Všechna tato opatření zdůvodňovala HSLS potřebou „jednoty národa“. Rostl vliv ozbrojených oddílů strany – Hlinkových gard. Ludácká strana prosadila, že čeští státní zaměstnanci a učitelé působící na Slovensku byli odsunuti do Čech. Byli to právě ti, kdo přišli pomoci v době, kdy Slovensko nemělo dostatek vlastních sil. Odsun prováděný na ná-

žadovalo území jižního Slovenska, kde žilo smíšené, převážně však maďarské obyvatelstvo. Když jednání mezi Maďarskem a Česko-Slovenskem nevedla k cíli, rozhodl Hitler ve prospěch Maďarska. Vídeňskou arbitráží z 2. listopadu 1938 bylo jižní Slovensko odtrženo od Česko-Slovenska a připojeno k Maďarsku – jednalo se o aplikaci „mnichovského principu“ na Slovensko. Odtržené území okupované Maďarskem tvořilo pětinu Slovenska s 800 000 obyvatel, z nichž bylo asi 250 000 Slováků. Byla na nich nastolena tvrdá diktatura, postihující i maďarské obyvatelstvo, ale Slováci, kteří tam žili, pocítili i drsný národnostní útlak. K „dělení“ Slovenska se připojilo i Polsko, které urvalo pro sebe několik obcí na Oravě a na Spiši.

Po Mnichově se politický vývoj v Česko-Slovensku posunul výrazně doprava směrem k autoritativnímu

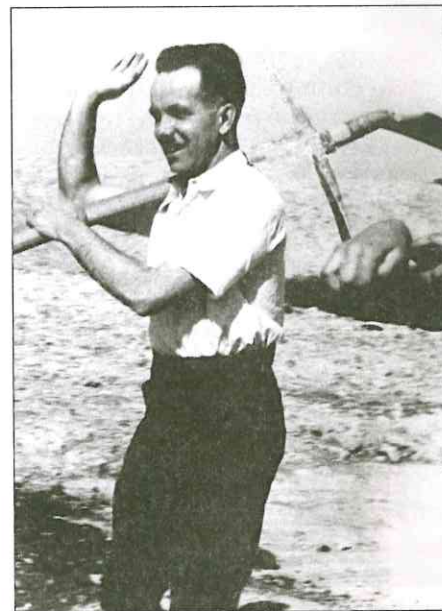
rodnostním principu byl jednoznačným porušením základních lidských práv. Odsunutí Češi ho pocítovali jako osobní křivdu a projev nevděku, protože většina z nich se na Slovensku usadila natrvalo a považovala ho za svůj domov.

Ve volbách do slovenského autonomního sněmu 18. prosince 1938 se slovenský volič poprvé setkal s „jednotnou kandidátkou“, na niž byli vedle příslušníků HSLS sem tam na ukázkou zařazeni i bývalí příslušníci jiných politických stran.

Hitler však odtržení pohraničních území Čech a Moravy nepovažoval za svůj konečný cíl. Tím byla definitivní likvidace Česko-Slovenska a připojení Čech a Moravy k velkoněmecké říši. Slovensko v jeho plánech dlouho nefigurovalo vůbec. Před Mnichovem byl ochoten dát ho Maďarsku, respektive Polsku za účast ve válce proti Československu. Svým váhavým postojem se však Maďarsko dostalo do Hitlerovy nemilosti a kromě území zabraných po vídeňské arbitráži nebyl ochoten mu dát víc. Proti Polsku se už připravoval v budoucnosti zaútočit, protože chtěl k velkoněmecké říši připojit území, jež Německo ztratilo v první světové válce.

Připojení Čech a Moravy k Německé říši však nebylo tak jednoduché. V Mnichově se mocnosti zavázaly, že budou garantovat bezpečnost a územní celistvost zbytku Československa. Násilné připojení Čech a Moravy by už západní mocnosti musely volky nevolky považovat za *casus belli*, jinak by se před domácím veřejným míněním nadobro znemožnily. Tak se do Hitlerových úvah postupně dostalo Slovensko. Pokud by Slováci vyhlásili státní samostatnost, Česko-Slovensko by přestalo existovat, a tím by ztratily platnost i garance dané v Mnichově. Za takových podmínek by bylo možné obsadit Čechy a Moravu i bez vojenského konfliktu. Slovensko se tak ocitlo na několik měsíců v centru Hitlerovy evropské politiky, když mu mělo posloužit jako nástroj k dosažení jeho původního cíle.

Připomeňme si výpověď Jozefa Tisa před národním soudem. Prý nevěděl, že Hitler potřeboval Slovensko pro své vojenskopolitické cíle, a právě tak nevěděl, že samostatný slovenský stát měl Hitlerovi pomoci ke zdůvodnění nutnosti rozbít ČSR před mezinárodní veřejností. Tyto výroky uvedl na svou obhajobu. Pokud je jeho výpověď pravdivá, dokazuje nízkou úroveň zahraničněpolitické orientace představitelů HSLS. Vždyť Jozef Tiso patřil mezi její nejinformovanější politiky.



Franz Karmasin





Ludácké propagační plakáty

Slovenští Židé se tak měli stát důležitou Hitlerovou převodovou pákou. Nejedna z nich se tak dostal k nejvyšším nacistickým funkcionářům a obdržel od nich příslib podpory a „ochrany“. Jako zprostředkovatel styků mezi slovenskými politiky a nacisty fungoval vůdce karpatských Němců Franz Karmasin.

V říjnu 1938 přijal místopředsedu tehdejší slovenské vlády Ferdinanda Ďurčanského, který patřil k radikálnímu křídlu, požadujícímu státní samostatnost Slovenska, polní maršál Hermann Göring. Ďurčanský jako soukromá osoba, bez vědomí slovenské vlády nebo slovenského sněmu a za přítomnosti místodržitele v Rakousku Seyss-Inquarta, Franze Karmasina a Alexandra Macha prohlásil, že Slovensko chce státní samostatnost a že se přitom chce opřít o vojenskou, politickou a hospodářskou pomoc Německa. Ďurčanský a Mach tam zcela svévolně a voluntaristicky prohlásili, že vyhlášení státní samostatnosti je možné, až se poprvé sejde slovenský zemský sněm, protože jeho většina je pro slovenskou státní samostatnost, což nebylo pravda. Ďurčanský dále sliboval, že Německo bude mít velký vliv na vedení slovenského státu a že německá menšina bude mít jednoho ministra. (Tím se ovšem měl stát přítomný Franz Karmasin.) Dne 12. února přijal v Berlíně Vojtecha Tuku dokonce sám Hitler za přítomnosti Karmasina a ministra zahraničí Joachima von Ribbentropa. Tuka, který oslovoval Hitlera „mein Führer“, naprosto nestydatě vystupoval jménem slovenského národa, přestože žádné takové pověření ani mandát k tomu neměl. Sám se vyjádřil, že mu takový mandát dávají české soudy a vězení. Tuka řekl Hitlerovi, že „slovenský národ bude rád bojovat pod führerovým vedením za udržení evropské civilizace“. V zápisu z přijetí se dále uvádělo Tukovo tvrzení, že společenství s Čechy se pro Slováky stalo nadále nemožným, a to jak z mravního, tak z politického hlediska. Skutečnost, že patří k českému státu, je možná jen proto, že považovali nynější vládu pouze za přechodnou, ale on i jeho kolegové jsou rozhodnutí podrobit se volání slovenského lidu a uskutečnit samostatnost Slovenska. Osud Slovenska závisí na führerovi. Tuka doslova řekl: „Vkládám osud svého národa do vaší péče.“ Někteří příslušníci HSLS byli tedy ochotni a připraveni vyhlásit samostatnost Slovenska. Největší autority v židáckém táboře, Jozef Tiso a Karol Sidor, však váhaly.

Vnitropolitická krize v Česko-Slovensku vyvrcholila začátkem března 1939. Dne 6. března se sešli hlavní představitelé vlády, sněmu a Hlinkovy slovenské ľudové strany. Přijatý závěr vlastně odmítl návrhy radikálů. Připustilo se sice budování samostatného slovenského státu, ale toliko jako vzdálený cíl, k němuž se má pracovat postupně, evoluční cestou. Okamžité vyhlášení samostatnosti bylo odmítnuto. Tím se jednoznačně potvrdilo, že prohlášení Tuky, Ďur-

čanského a Macha se neopírala o žádný mandát a nebyla ničím jiným než svévolnými avanturami těchto židáckých radikálů.

Nacisté začali být pomalu nervózní. Hitler věřil, že se mu podaří připojit Čechy a Moravu k velkoněmecké říši do roka a do dne od anšlusu Rakouska. Březnové dny roku 1939 tedy měly rozhodnout.

Vztahy mezi Slovenskem a pražskou vládou v pomnichovském Česko-Slovensku se stále vyostřovaly. Vyplývalo to z ne vždy ujasněných kompetencí, ale také z celkové vnitropolitické a v širším slova smyslu i z evropskou krize. Toho využil Hitler a postaral se, aby v Praze měli „dostatek informací“ o slovenských snahách o samostatnost. Dne 9. března pražská vláda na pověsti o možném vyhlášení nezávislého Slovenska reagovala vojenským zásahem. Jozef Tiso byl odvolán z funkce předsedy slovenské vlády a na Slovensku byla vyhlášena vojenská diktatura. Armáda, která zde zasáhla, zatkla stovky lidí. Dne 11. března byl do funkce předsedy slovenské vlády jmenován Karol Sidor, zatímco Tiso se odebral na svou faru do Bánovců nad Bebravou. Vojenský zásah, známý v literatuře jako „Homolův puč“, byl s velkou pravděpodobností v Hitlerově režii a sloužil jeho záměrům.

Napětí na Slovensku vzrůstalo. Mnoho Židů, hlavně radikálů, uprchlo do sousedního Rakouska. Hlinkova garda a ozbrojené oddíly německé menšiny – FS (*Freiwillige Schutzstaffel*) – se připravovaly na ozbrojené střetnutí. Z Německa znovu přišli vyjednavací, snažili se Jozefa Tisa a Karola Sidora přesvědčit, aby vyhlásili státní samostatnost Slovenska. Nejprve to byl Arthur von Seyss-Inquart a 12. března ve čtyři hodiny ráno přijel do Bratislavy i státní tajemník ministerstva zahraničí Wilhelm Keppler. Neměli úspěch.

Hitler ztratil trpělivost a rozhodl se pro rázný krok. Pozval si do Berlína Jozefa Tisa a dal mu otevřeně na vědomí, že pokud Slovensko nevyhlásí samostatnost, „ponechá Slovensko svému osudu“, což mělo znamenat hrozbu připojení k Maďarsku, respektive rozdělení Slovenska mezi tři sousedy – Německo, Polsko a Maďarsko. Jozef Tiso sice tou dobou oficiálním představitelem autonomní Slovenské země nebyl, ale tato skutečnost Hitlerovi nepřekážela. Protože se mu to hodilo do karet, rozhodl se neuznat jeho odvolání pražskou vládou. Jeho jediným cílem bylo docílit okamžitého vyhlášení samostatnosti Slovenska, aby mohl se svým vojskem vpochodovat do Čech



Jozef Tiso u Hitlera v Berlíně  
13. března 1939



a na Moravu. Celá inscenace byla kromě toho jednoznačným politickým „blufováním“ ze strany Hitlera a jeho typická „hra kočky s myší“. Vsadil na hrubý nátlak a dosáhl svého cíle.

Tisova návštěva byla důkladně zrežirovaná. Napřed ho dlouho a důkladně zpracovával Joachim von Ribbentrop. Teprve potom, když bylo jasné, že Tiso hrubému nátlaku podlehl, uskutečnila se audience u Hitlera, která vlastně jenom potvrdila to, co Tisovi přednesl Ribbentrop. Tiso si vymohl jediný ústup – z Berlína požádal prezidenta Emila Háchu, aby na 14. března svolal slovenský sněm. Na sněmu byl vyhlášen Slovenský stát. Hitler okamžitě využil situace a 15. března vstoupila německá armáda na území českých zemí, kde byl vyhlášen Protektorát Čechy a Morava. Československá republika po 20 letech své existence zmizela z mapy Evropy.

# 10 SLOVENSKÝ STÁT JAKO HITLERŮV SATELIT

## *Totalitní režim a Hitlerova „ochrana“*

### POLITICKÉ POMĚRY V SLOVENSKÉM STÁTĚ

Na zasedání sněmu 14. března informoval Tiso poslance o svých „rozhovorech“ s Ribbentropem a Hitlerem. Přestože sněm nebyl zprávou příliš překvapen, působil skličujícím dojmem. Pokud se později Alexander Mach vyjádřil, že sněmovna přijala zprávu s nadšením, pak to nadšení prožíval patrně jen on sám, protože svědectví ostatních účastníků hovoří jednoznačně o mrazivém ovzduší. Poslanec Peter Zaťko popsal událost takto: „Velkou část poslanců jsem neznal, neznal jsem ani smýšlení velké většiny slovenského sněmu. Byl jsem překvapen, kolik z nich zůstalo po Tisově referátu zaraženo, bezradní, kolik z nich si kladlo otázku, co dělat, jak odpovědět. Neměl jsem dojem, že je to shromáždění, jemuž Hitlerovo oznámení přišlo vhod. Předseda sněmu Martin Sokol se projevil jako přívrženec ČSR, protože mi řekl: Já budu muset takovouhle samostatnost vyhlásit. Budu rád, když přitom neomdlím.“ V podobném duchu se nesou obsáhlé a velmi detailní vzpomínky poslance Pavla Čarnogurského, který neměl proč zamlčovat stísněnou atmosféru v slovenském sněmu. Právě z tohoto rozpoložení vznikla později teorie, že vyhlášení slovenského státu bylo vlastně rozhodnutím pro „menší zlo“. Tím „větším zlem“ mělo být připojení celého Slovenska k Maďarsku.

Předseda Slovenského zemského sněmu zkoncipoval zákon o slovenském státě, jehož první paragraf zněl: „Slovenská země se prohlašuje za samostatný a nezávislý slovenský stát. Sněm Slovenské země se mění v zákonodárny sněm slovenského státu.“ Sněmovna zákon odhlasovala a jmenovala novou vládu v čele s Jozefem Tisem. Teprve později, v ústavě přijaté 21. července 1939, se novému státu dostalo oficiálního názvu Slovenská republika.

Vyhlášení slovenského státu 14. března 1939 posloužilo Hitlerovi jako záminka, aby se prosadil v destabilizovaném středoevropském prostoru. Problémy v česko-slovenských vztazích do roku 1939 nebyly takového rázu, aby Slováci jako masa spontánně směřovali k samostatnému státu. Hlinkova slovenská ľudová strana prosazovala politiku autonomie, myšlenka vytvoření samostatného slovenského státu se zrodila teprve v období, když se Československá republika pod Hitlerovým tlakem začala rozpadat. I tehdy, počátkem roku 1939, prosazovali tuto myšlenku pouze někteří radikálové v Hlinkově straně.

Slovensko tedy nevstupovalo do éry samostatné státnosti s nadšením, spíš s pocitem rezignace. Většina obyvatelstva, která vnímala nacistické Německo